

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ PUL VƏSAİTLƏRİNİN UÇOTU VƏ
AUDİTİ METODİKASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Şahverdiyeva Şahnaz Möhübbət qızı

BAKİ - 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

**i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh
oğlu**

_____ **imza**

“ ___ ” _____ **2021-ci il**

**“İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ PUL VƏSAİTLƏRİNİN UÇOTU VƏ
AUDİTİ METODİKASININ TƏKMİLLƏŞDİRİMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060402 Mühasibat uçotu və audit

İxtisaslaşma: “İstehsal sferasında mühasibat uçotu və audit”

Qrup: 404

Magistrant:

Şahverdiyeva Şahnaz Möhübbət

_____ **imza**

Elmi Rəhbər:

i.e.d., prof. Səbzəliyev Sifariz Mirzəxan

_____ **imza**

Program Rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra Müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbəliyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2021

Elm andı

Mən, Şahverdiyeva Şahnaz Möhübbət qızı and içirəm ki, “İstehsal müəssisələrində pul vəsaitlərinin uçotu və auditi metodikasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə, istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ PUL VƏSAİTLƏRİNİN UÇOTU VƏ AUDİTİ METODİKASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ”

XÜLASƏ

Hazırkı dövrdə Beynəlxalq Standartların tələbindən irəli gələn bir çox məsələlər, xüsusilə də istehsal müəssisələrinin uçot siyasəti və audit metodikasının tətbiqi və təkmilləşdirilməsi məsələləri hələ də tam həllini tapmamışdır. Bu da dissertasiya mövzusunun aktuallığını şərtləndirir. Yeni standartların tələblərinə uyğun olaraq hazırlanıb, araşdırılmasında böyük ehtiyac yaranmışdır. Həmin ki, dissertasiya mövzusunun aktuallığına gətirib çıxarır.

Tədqiqatın məqsədi istehsal müəssisələrinin uçot siyasəti və audit metodikasının əsasını yeni standartların nöqtəyi-nəzərindən araşdırılması, “istehsal müəssisələrində pul vəsaitlərinin uçotu və auditi metodikasının təkmilləşdirilməsi” adlanan mexanizmin, onun tətbiqi və təkmilləşdirilməsi məsələlərinin aydınlaşdırılmasından, vəzifələri isə uçot siyasətinin və auditi metodikasının həmin standartların tələblərinə uyğun formalaşdırılması və hazırkı vəziyyətin araşdırılması və digər bu kimi məsələlərdən ibarətdir.

Tədqiqat işinin obyektı istehsal müəssisələrində pul vəsaitlərinin uçotu və auditi metodikasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri, predmeti isə burada müəssisənin uçot və audit siyasətinin mövcud vəziyyəti, qurulması prinsipləri və onun beynəlxalq standartların tələblərinə uyğunlaşdırılmasından ibarətdir.

Tədqiqat zamanı SWOT təhlili, müşahidə, qruplaşdırma, riyazi-statistik metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazasını müasir dövrdə mühasibat uçotu və audit sferasında mövcud olan elmi əsərlər, pul vəsaitlərinin uçotunu və audit tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar, mühasibat uçotu və maliyyə hesabatının beynəlxalq standartları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat prosesində dünyamızdakı mövcud vəziyyətlə bağlı kitabxanalardakı resurslar əlçatan olmayıb.

Tədqiqatın elmi yeniliyi pul vəsaitlərinin uçotu və auditi siyasətinin yeni standartların tələbləri çərçivəsində istehsal müəssisələrinin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmış şəkildə araşdırılması və bunlara uyğunlaşdırılmasından ibarətdir.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Aparılmış tədqiqat işlərindən istehsal müəssisələrində uçot siyasətinin və audit metodikasının beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun qurulmasında, onun ən yaxşı qaydada aparılmasında istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: istehsal müəssisələrində pul vəsaitlərinin uçotu, auditi metodikası, beynəlxalq standartlar

“DIRECTIONS TO IMPROVE CASH ACCOUNTING AND AUDIT METHODOLOGY IN MANUFACTURING ENTERPRISES”

SUMMARY

At present, many issues arising from the requirements of International Standards, in particular, the application and improvement of accounting policies and audit methods of production enterprises, have not yet been fully resolved.

The purpose of the study is to examine the basis of accounting policy and audit methodology of production enterprises in terms of new standards, to clarify the mechanism of "improvement of cash accounting and auditing methodology in production enterprises and the investigation of the present situation, and other such matters.

The object of research is the directions of improving the methodology of accounting and auditing of cash in production enterprises, and the subject is the current state of accounting and auditing policy of the enterprise.

SWOT analysis, observation, grouping, mathematical-statistical methods were used during the research.

The research information base consists of modern scientific works in the field of accounting and auditing, normative-legal acts regulating cash accounting and auditing, international standards of accounting.

Limitations of the research: Due to the current situation in the world in the research process, the resources in the libraries were not available.

The scientific novelty of the research is the study and adaptation of cash accounting and auditing policies to the characteristics of production facilities within the requirements of the new standards.

Areas where the results can be used: The research can be used to establish accounting policies and audit methodologies in production facilities in accordance with the requirements of international standards.

Keywords: cash accounting in production enterprises, audit methodology, international standards

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ADİU	Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
BMUS	Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Standartları
MHBS	Maliyyə Hesabatının Beynəlxalq Standartları
MUBS	Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartları
IFRS	International Financial Reporting Standards
IAS	International Accounting Standard

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. PUL VƏSAİTLƏRİNİN UÇOTU VƏ AUDİTİ METODİKASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI	13
1.1. Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri nəzəri əsasları.....	13
1.2. Pul vəsaitləri uçotunun beynəlxalq standartların metodoloji aspektləri.....	24
1.3. Pul vəsaitləri uçotunun registrləri.....	28
II FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ PUL VƏSAİTLƏRİNİN UÇOTU VƏ AUDİTİ MƏSƏLƏLƏRİ	34
2.1. Nağd və qeyri-nağd hesablaşma formaları və onların uçotu.....	34
2.2. Pul vəsaitlərinin və onların ekvivalentlərinin daxil və xaric olunması elektron uçotunun təşkili.....	38
2.3. Xarici valyuta əməliyyatlarının uçotu zamanı yaranan məzənnə fərqlərinin uçotu.....	45
III FƏSİL. PUL VƏSAİTLƏRİNİN UÇOTU VƏ AUDİTİ METODİKASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	52
3.1. “Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında” hesabatda məlumatların açıqlanması və auditi.....	52
3.2. Pul vəsaitlərinin uçotu və auditinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	65
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	71
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	75
Cədvəllərin siyahısı.....	78

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikasının maliyyə və iqtisadi cəhətdən inkişaf etməsi qərarlı və ziddiyətli bir prosesdir. Müəssisələr arasında ehtimadın aşağı olması beynəlxalq normativlərə və standartlara uyğun olan hesabatların hazırlanması üçün əsas səbəbdir. Hesabatlar həmçinin yerli və xarici müəssisələr arasında iqtisadi əlaqələri genişləndirmək və bazar iqtisadiyyatını inkişaf elətdirmək üçün də vacib rol oynayır. Bu məsələnin həlli yolunda bir neçə qanunvericilik aktları qüvvəyə minmişdir. Ən vacibləri 07 fevral 2005-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin imzaladığı fərman hansı ki, 02 sentyabr 2004-cü ildə dərc olunmuş “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunun tətbiqi idi. Bu qanun ölkəmizdə mühasibat uçotunun və hesabatlıq sisteminin beynəlxalq sahədə qəbul edilmiş mühasibat uçotu və maliyyə hesabatı standartlarına uyğun olan mühasibat uçotunun və hesabatlıq sisteminin qurulması konsepsiyasını müəyyənləşdirib və hüquqi baza olmuşdur.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat istifadəçilər üçün müəssisənin xalis aktivlərində, maliyyə strukturunda (likvidliyi və ödəmə qabiliyyəti daxil olmaqla) və onun pul vəsaitlərinin mədaxili və məxarici müddətləri və məbləğlərinə təsir etmək qabiliyyətində dəyişiklikləri qiymətləndirmək imkanı verən informasiyanı təqdim edir. Bunlar ümumilikdə müəssisənin maliyyə vəziyyəti haqqında ümumi məlumat özündə əks etdirir. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatları ilə maraqlanan insanlar və qruplar bunlardır:

- Təşkilatın əmək haqqı və digər təcili xərcləri ödəyə biləcəyini bilməsi lazım olan mühasibat işçiləri
- Bir şirkətin geri ödəmə qabiliyyəti barədə aydın bir məlumat istəyən potensial kreditorlar
- Potensial investorlar, kimlər ki şirkətin maliyyə cəhətdən sağlam olub olmadığını qiymətləndirmələri lazımdır

- Şirkətin təzminat ala biləcəyini bilməsi lazım olan potensial işçilər və ya podratçılar
- Şirkət rəhbərliyindən məsul olan və şirkətin iflas edərkən ticarət etməməsinə cavabdeh olan şirkət direktorları
- Səhmdarlar

Problemin qoyuluşu və öyrənilməsi vəziyyəti. İstehsal müəssisələrində pul vəsaitlərinin uçotu və auditi metodikasının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin öyrənilməsi mühasibat uçotu nəzəriyyəsində mühüm olan amilləri sistemli şəkildə təhlil etməyi tələb edir. Uçot və audit metodikası istehsal müəssisələrində kifayət qədər düzgün qurulmamışdır. Belə ki, bəzi müəssisələr hələ də maliyyə hesabatlarını keçmiş standartlara uyğun olaraq hazırlayır, müasir hesablar planı istifadə edilmir. Bu da müəssisələr arasında ciddi fərqlər yaradır və onların qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrini xeyli zəyiflədir. Audit metodikasında da öz istiqamətində çeşidliliklər müşayiət edilməkdədir. Köhnə üsullu sənədləşmə və inventarizasiyanın aparılmasına görə müəssisələrdə audit fəaliyyəti normadan daha uzun vaxt sərf edilməyə məcbur edilir.

İqtisadçı alimlər həmişə müəssisənin uçot siyasəti, audit metodikası və onların təkmilləşdirilməsi istiqamətlərində öz töhfələrini göstərirlər. Ölkəmizdə yeni standartlara adaptasiya məsələlərinin öyrənilməsində bir sıra yerli və xarici alimlərin dəyərli tədqiqatları göstərilir. Bunlardan S.M.Səbzəliyev, Q.Ə.Abbasov, E.O.Cəfərov, A.Q.Kərimov, V. İsayev, H.Namazəliyev, I. Abbasov, Q. Abbasov, K. Driuri, B.Nikolz, X.Anderson, Kochkina M.P., Krøkhina Yu., Krikunova A.V., Lapinoy OG, Medvedeva A.N., Melnikova A.Yu., Novikova S, Pismennoi D.N. , Podolsky V.I., Rusakova I.G., Kashina V.A., R.Rzayev, Əhmədov M.A., Hüseyn A.C. və başqalarının bu sahədə dəyərli araşdırmaları və tədqiqatları vardır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Hazırda Azərbaycanda istehsal müəssisələrində pul vəsaitlərinin uçotu və audit metodikasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində əməliyyatların uçotu və auditi ilə bağlı normativ sənədlərdə müəyyən işlər görülmüşdür.

Dissertasiyanın əsası kimi Azərbaycanda pul vəsaitlərinin uçotu və audit metodikasının təşkilinin nəzəri-metodoloji əsasları və əsas konsepsiyaları göstərilməklə, istehsal müəssisənin uçot siyasətinin təkmilləşdirilməsi və bu sahənin mühasibat uçotu və maliyyə hesabatı standartlarının tələbləri prizmasından araşdırılması, mühasibat uçotunun təşkilinə təsiri prinsiplərinə dair müasir izahatların verilməsi məsələləri qəbul edilmişdir.

Dissertasiyanın məqsədinə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr təyin edilmişdir:

- Hesabat dövrü ərzində pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda pul vəsaitlərinin hərəkəti əməliyyat fəaliyyəti, investisiya fəaliyyəti və maliyyələşdirmə üzrə fəaliyyət üzrə təsnifləşdirilərək təqdim edilməsi prinsiplərini araşdırmaq.
- Bu istiqamətdə müəssisələrdə mühasibat uçotunun formalaşmasının və uçot siyasətinin mövcud vəziyyətinin araşdırılması;
- Müəssisə pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatı hazırlayarkən xalis pul vəsaitlərinin daxilolmaları və xaricolmalarının əsas növləri metodu haqqında informasiyanı açıqlamasını araşdırmaq
- Müəssisə pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatı hazırlayarkən qeyri-pul xarakterli əməliyyatların nəticələri, əməliyyat fəaliyyətindən hər-hansı təxirə salınmış və hesablanmış keçmiş və gələcək pul vəsaitlərinin daxilolmaları və ya xaricolmaları, eləcə də investisiya fəaliyyəti və maliyyələşdirmə üzrə fəaliyyətdən yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti ilə bağlı gəlirlərin və ya xərclərin maddələri nəzərə alınmaqla xalis mənfəət və ya zərəri təhsis edən dolayı metodu araşdırmaq

Audit metodikasının təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər hazırlamaq və mühasibat uçotu standartlarına uyğun uçot siyasəti elementlərinin tətbiq edilməsinə dair tövsiyələr irəli sürmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqat işinin obyektı istehsal müəssisələrində pul vəsaitlərinin uçotunun və audit metodikasının təşkili məsələləri, predmeti isə

burada müəssisənin uçot və audit siyasətinin mövcud vəziyyəti, qurulması prinsipləri və onun beynəlxalq standartların tələblərinə uyğunlaşdırılmasından ibarətdir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqatın metodoloji əsaslarını mühasibat uçotu və audit sahəsində Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin elmi əsərləri, dövrü nəşrlərdə müəssisənin uçot siyasətinə dair dərc olunmuş materiallar, “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Müəssisənin uçot siyasəti və onun tətbiq edilməsinə dair dövlət orqanlarının qəbul etdiyi qərar və təlimatlar, mühasibat uçotu və auditi tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar, mühasibat uçotu və maliyyə hesabatının beynəlxalq standartları, ölkənin müxtəlif qurumlarında tətbiq edilən uçot siyasətinə dair əsasnamələr, həmçinin tədqiqatın mövzusu ilə üst-üstə düşən, yaxud oxşar istiqamətlər üzrə uyğun gələn tədqiqat işləri və ümumi iqtisadi ədəbiyyat təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazasını müasir dövrdə mühasibat uçotu və audit sferasında mövcud olan elmi əsərlər, pul vəsaitlərinin uçotunu və auditi tənzimləyən normativ-hüquqi aktlar, mühasibat uçotu və maliyyə hesabatının beynəlxalq standartları təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat prosesində dünyamızdakı mövcud vəziyyətlə bağlı kitabxanalardakı resurslar əlçatan olmayıb. Belə məhdudiyyətlərin tədqiqat işinin keyfiyyətinə mənfi təsirini neytrallaşdırmaq məqsədilə mühasibat uçotu və audit dərslərlərində və bu kimi digər uyğunlaşdırılmış elmi-tədqiqat işlərində, həmçinin internet resurslarında şərh edilmiş situasiyalara uyğun olan informasiyalardan, yayımlanmış maliyyə hesabatlarının tərkibindəki materiallardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi pul vəsaitlərinin uçotu və auditi siyasətinin yeni standartların tələbləri çərçivəsində istehsal müəssisələrinin xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırılmış şəkildə araşdırılması və bunlara uyğunlaşdırılmasından ibarətdir. Tədqiqat nəticəsində “Müəssisənin Uçot Siyasəti haqqında Əsasnamənin tərtib olunmasına dair Təlimatın”, “Pul Vəsaitlərinin Hərəkəti Haqqında” hesabatda yeniliklər, həmçinin uçot və audit siyasətinin tətbiqinə dair bir sıra digər təkliflər

verilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın gözlənilən elmi və praktiki əhəmiyyəti istehsal müəssisələrində pul vasitələrinin uçota alınması yönündə cari metodları təkmilləşdirəcək məsələlər irəli sürmək, beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaqdır. Pul vəsaitlərinin və onların ekvivalentlərinin daxil və xaric olunmasında elektron uçotun təşkili üçün konkret tövsiyələr hazırlamaq da tədqiqatın praktiki nəticələrinə gətiriləcək. Alınan nəticələr sayəsində müəssisələrdə həm uçota alınma prosesi həm də audit metodikası təkmilləşdiriləcək və onların səmərəliliyi artırılacaq.

I FƏSİL: PUL VƏSAİTLƏRİNİN UÇOTU VƏ AUDİTİ METODİKASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin nəzəri əsasları

Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri MUBS 7 nömrəli Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatına uyğun olaraq uçota alınır. Pul vəsaitləri Pul vəsaitlərinin vəsaitləri, bank hesablarında saxlanılan və tələblər üzrə verilən pul vəsaitləridir.

Pul vəsaitlərinin ekvivalentləri, asanlıqla nağd pula çevrilə bilən qısa müddətli, yüksək likvidli investisiyalardır və yalnız dəyər dəyişikliklərində nəzərə alınmayan riskə məruz qalırlar. Qısamüddətli, investisiyanın alındığı tarixdən etibarən, ödəmə müddətinə qədər qalan üç aylıq dövr deməkdir (Kərimov A.R., 2019). Pul vəsaitlərinin ekvivalentləri qısamüddətli borclar üçündür, investisiya və ya digər məqsədlər üçün deyil.

Pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinə aşağıdakılar daxildir:

- əldəki pul;
- yolda olan pul;
- istifadə üçün mövcud olan şirkətin cari hesablarındakı pullar (xarici valyuta);
- alındığı tarixdən etibarən 3 ay ərzində geri alınması və ya satılması planlaşdırılan bank veksəlləri və digər veksəllər;
- tələb olunan depozitlər və üç aya qədər;
- alınma tarixindən etibarən 3 aydan çox olmayan müddətdə və ya satılması planlaşdırılan digər yüksək likvidli qiymətli kağızlar.

Məhdudlaşdırılmış pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri xaric edilir və istifadə məhdudiyyətinin müddətindən asılı olaraq digər cari və ya uzunmüddətli aktivlər kimi və ya onların miqdarı əhəmiyyətli olduqda ayrıca sətir şəklində göstərilir.

Pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin istifadəsi aşağıdakı hallarda məhdudlaşdırılır:

- bankla hesabdakı məcburi vəsait qalığını nəzərdə tutan bir müqavilə bağlanmışsa;
- vəsaitin məhdud istifadəsi kredit müqaviləsi ilə nəzərdə tutulmuşdur;
- qanuna əsasən hesabdakı vəsaitlərin istifadəsində məhdudiyyətlər mövcuddur;
- məhkəmə prosedurları, vergi orqanlarının tələbləri ilə əlaqədar həbs olunan və ya bloklanan vəsait;
- vəsaitlər bank lisenziyası ləğv edilmiş banklardakı hesablarda olduqda.

Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri Maliyyə Vəziyyəti Haqqında Hesabatda ayrıca bir sətirdə təqdim olunur. Şirkət, 7 №-li MUBS-a uyğun olaraq “Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat” a uyğun olaraq Maliyyə Hesabatındakı qeydlərdəki pul və pul ekvivalenti ilə bağlı məlumatları aşağıdakı kimi açıqlayır:

- pul və pul ekvivalentlərinin tərkibi;
- xarici valyutada ifadə edilmiş pul vəsaitləri və onların ekvivalenti qalıqları haqqında məlumatlar;
- bu məhdudiyyətlərin səbəbləri ilə bağlı rəhbərlik tərəfindən şərhlərlə şirkətin istifadəsi məhdud olan əhəmiyyətli pul və pul ekvivalentlərinin məbləği;
- maliyyə vəziyyəti və pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatındakı vəsaitlərin qarşılıqlı əlaqəsi.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatı aşağıdakıları qiymətləndirməyə imkan verən məlumatları ehtiva edir:

- şirkətin xalis aktivlərindəki dəyişikliklər;
- maliyyə strukturundakı dəyişikliklər (şirkətin likvidliyi və ödəmə qabiliyyəti daxil olmaqla);
- şirkətin pul axınlarının həcminə və vaxtına nəzarət etmək bacarığı.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatı, bir şirkətin xalis aktivlərindəki dəyişiklikləri, onun maliyyə quruluşunu, balansdakı pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin daxil olan və gedən qalıqlarını müqayisə etməyə imkan verən nağd daxilolmalar və ödəmələrin siyahısıdır.

Maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlarına uyğun olaraq müəssisənin cari aktivlərə daxil olan fondlarına aşağıdakılar daxildir:

- sikkələr və əskinələr;
- banklardakı əmanətlər;
- bank köçürmələri;
- pul köçürmələri;
- bank kassalarının çekləri;
- bank tərəfindən təsdiq edilmiş çeklər;
- fiziki şəxslər tərəfindən verilmiş çeklər;
- əmanət hesabları və s.

Müəssisələr gündəlik fondlarla əməliyyatlar apardığından, maliyyə vəziyyətinin asılı olduğu səriştəli paylanmaya rəhbərlik edilməsinə ehtiyac var. İdarəetmə, idarəetmə subyekti tərəfindən nəzarət tədbirlərinin hazırlanması və həyata keçirilməsi prosesidir.

Pul vəsaitlərinin idarəsi pul vəsaitlərinin axınının idarə edilməsini nəzərdə tutur ki, hər hansı bir zamanda debitor borclarının və digər müştəri borclarının qaytarılması nəticəsində şirkətin hesablarına pul axını tədarükçülərə cari ödənişlərin həyata keçirilməsi ilə əlaqəli onların xaricə çıxmasını kompensasiya etsin.

Pul vəsaitlərinin axınının idarə olunmasına əsaslanan pul vəsaitlərinin idarəçiliyi:

- təhvil verilmiş məhsulların (çek, veksəl, faktura ilə) ödəmə öhdəliklərinin qeydiyyatı zamanı başlayır;
- toplanmış vəsaitin alıcıdan alınması ilə başa çatır.

Pul vəsaitlərinin idarə edilməsi müəssisənin maliyyə şöbəsinə həvalə olunur, hər bank hesabındakı gündəlik daxilolmalar, xərclər və vəsait qalıqları, habelə müəssisənin

portfelindəki qiymətli kağızların bazar dəyərindəki dəyişikliklər barədə məlumat əldə etməyə əsaslanan bir neçə nəzarət sxemi hazırlayır.

Pul vəsaitlərinin axınının idarə edilməsinin mərhələlərindən biri də planlaşdırma mərhələsidir. Pul vəsaitlərinin axını planlaşdırması maliyyə menecerinə vəsait mənbələrini müəyyənləşdirməyə və istifadəsini qiymətləndirməyə, habelə gözlənilən pul axınlarını və bu səbəbdən şirkətin böyümə perspektivlərini və gələcək maliyyə ehtiyaclarını müəyyənləşdirməyə kömək edir. Pul vəsaitlərinin hərəkəti planı birbaşa və ya dolayısı ilə tərtib edilə bilər. İllik pul vəsaitlərinin axını planına əlavə olaraq, ödəmə təqvimini şəklində qısa müddətlər (rüb, ay) üçün qısamüddətli plan hazırlamaq lazımdır.

Ödəniş təqvimini, müəyyən bir müddət üçün bütün pul vəsaitləri daxilolmaları və xərclərinin bir-birinə təqvim qaydasında birləşdirildiyi istehsal və maliyyə fəaliyyətinin təşkili üçün bir plandır. Təşkilatın pul vəsaitlərinin axınını tamamilə əhatə edir; nağd daxilolmalarla ödəmələrin nağd və nağdsız formada əlaqələndirilməsini mümkün edir; davamlı ödəmə qabiliyyətini və likvidliyini təmin etməyə imkan verir. Ödəniş təqvimini müəssisənin maliyyə xidməti tərəfindən tərtib edilir, pul vəsaitlərinin axını büdcəsinin planlaşdırılmış göstəriciləri aylara və kiçik dövrlərə bölünür. Vaxt təşkilatın əsas ödənişlərinin tezliyinə əsasən müəyyən edilir.

Pul vəsaitlərinin axınının proqnoz forması pul vəsaitlərinin axını büdcəsidir (nağd büdcə). Pul vəsaitləri və onların ekvivalentləri idarəetməsinin bir elementi olan pul aşağıdakıları müəyyənləşdirməyə imkan verir:

- müəssisənin cari fəaliyyətini həyata keçirmək üçün zəruri və kifayət qədər vəsaitin miqdarı;
- önümüzdəki dövrdə artıq bir vəsait (çatışmazlıq) yaranma səbəbləri;
- borc vəsaitlərinin cəlb edilmə həcmi və şərtləri.

Pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin idarə olunması aşağıdakıları əhatə edir:

1. şirkətin cari hesabında optimal miqdarda vəsaitin saxlanması;

2. yaranan artıq pul vəsaitlərinin fərqli bazar dəyəri və gəlirliliyi müxtəlif növ qiymətli kağızlara qısamüddətli qoyuluşu.

Müvəqqəti olaraq sərbəst vəsaitlərin çoxluğu, əməliyyatların başa çatdırılması və kompensasiya balanslarının qorunması üçün zəruri və kafi olan həcmnin müəyyən bir planlaşdırılmış səviyyədən artıq olması deməkdir. Müvəqqəti olaraq pulsuz vəsait çatışmazlığı, əməliyyatların aparılması və kompensasiya qalıqlarının qorunması üçün zəruri və kafi olan plan səviyyəsinin mövcud səviyyədən artıq olması deməkdir.

Cari hesabdakı vəsaitlərin optimal miqdarını müəyyənləşdirməyin ən sadə yolu, cari aktivlərdəki pul vəsaitlərinin (yəni cari ödənişlər üçün nəzərdə tutulmuş) bütün cari aktivlərin təxminən beşdə birini təşkil etməsi lazım olan sözdə qayda istifadə etməkdir. Pul vəsaitlərinin idarə edilməsi prosesində maliyyə menecmentinin əsas məqsədi müəssisənin daimi ödəmə qabiliyyətini təmin etməkdir. Bu hədəfin əhəmiyyəti onunla müəyyənləşdirilir ki, nə çox miqdarda cari aktivlər və kapital, nə də iqtisadi fəaliyyətin yüksək gəlirlilik səviyyəsi müəssisəni iflas riskindən sığortalaya bilməz, əgər olmasa təcili maliyyə öhdəliklərini ödəyə biləcəklər.

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən, aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar: müəssisənin fəaliyyətindəki vəsaitlərin idarə edilməsi çox vacibdir və maliyyə menecerinin diqqətini çəkməyə layiqdir, çünki pul çatışmazlığı tez bir zamanda əməliyyatın kəskin dayandırılmasına səbəb ola bilər. İstehsal və ticarət dövrü vəsait axını ilə başlayır və bitir. Müəssisənin mənfəət əldə etməyə yönəlmiş fəaliyyətləri, məhsulların satılması zamanı alacaqlara çevrilən müxtəlif aktivlərə vəsait köçürülməsini tələb edir. Fəaliyyətin nəticələri, toplama prosesi bir pul axını gətirdiyi zaman əldə edildiyi düşünülür və bunun əsasında mənfəət təmin edən yeni bir dövr başlayır.

Başqa sahiblərdən maliyyələrini müəssisələrinin xərclərini ödəmək üçün səfərbər edərkən, maliyyə xidmətinin işçiləri, ilk növbədə, vəsait qoymağın məqsədi barədə aydın təsəvvür etməli və onlara uyğun olaraq vəsait toplama formaları barədə tövsiyələr verməlidirlər. Qısa və orta müddətli vəsait ehtiyaclarını ödəmək üçün kredit təşkilatlarından alınan kreditlərdən istifadə etmək məsləhətdir. Müəssisənin yenidən

qurulmasına və genişləndirilməsinə böyük kapital qoyuluşları edərkən qiymətli kağızlar buraxılışından istifadə edə bilərsiniz.

Pul vəsaitlərinin idarə olunması siyasətinin formalaşmasının əsas mərhələlərinə aşağıdakılar daxildir:

- əvvəlki dövrdə müəssisənin pul vəsaitlərinin təhlili;
- müəssisənin pul vəsaitlərinin orta qalığının optimallaşdırılması;
- pul aktivlərinin orta qalığının fərqləndirilməsi;
- pul aktivlərinin orta qalığının təsirli tənzimləmə formalarının seçilməsi;
- pul vəsaitlərinin müvəqqəti sərbəst qalığının gəlirli istifadəsini təmin etmək;
- müəssisənin pul vəsaitləri üçün effektiv nəzarət sistemlərinin qurulması.

Maliyyə sahəsində tətbiq olunan həllərin keyfiyyəti tamamilə maliyyə planlaşdırma keyfiyyətindən asılıdır. Şirkətin büdcəsi mühüm bir maliyyə planlaşdırma vasitəsidir, bunun əsasında şirkətin maliyyə vəziyyətini modelləşdirmək, planlaşdırmaq və qiymətləndirmək, mənbələrə maliyyə ehtiyacını müəyyənləşdirmək mümkündür. Bu, firmanın digər iqtisadi planlaşdırma proqramlarından irəli gəlir. Xüsusilə aşağıdakılar tərtib edilmişdir:

- iqtisadi plan (icra və istehsal xərcləri);
- vergi planı;
- pul planı;
- investisiya planı;
- kredit planı.

Bundan sonra, bu əsasda, müəssisənin bütün fəaliyyətlərini planlaşdırma, qiymətləndirmə və idarəetmə mexanizmi rolunu oynayan və üç hissədən ibarət olan (hər biri özü büdcə olan) bir büdcə formalaşır:

1. Müəssisənin planlaşdırılan fəaliyyət nəticəsində əldə edə biləcəyi mənfəət (zərər) proqnozunu xarakterizə edən bir müəssisənin marketinq və istehsal

planlarını hesablamaq üçün xülasə cədvəli olan mənfəət və zərər proqnozu (büdcəsi).

2. Mənfəət və zərər proqnozu əsasında hesablanan və iki hissədən ibarət olan pul vəsaitlərinin hərəkətinin proqnozu (büdcəsi):

– proqnoz dövründə müəssisənin sərəncamında olacaq vəsaitlərin real miqdarını hesablamaq üçün bir sistem olan vəsaitlərin daxilolmasının proqnozu (büdcəsi);

– proqnoz dövründə xərclənəcək nağd pulun həqiqi miqdarını hesablamaq üçün bir sistem olan pul axınının proqnozu (büdcəsi) (bu proqnoz cari maliyyə planlaşdırması üçün əsas rolunu oynayır).

3. Şirkət büdcəsinin formalaşmasında sınaq vasitəsi rolunu oynayan müvəqqəti balans (balans proqnozu) mənfəət və zərər proqnozu, habelə maliyyə vəziyyəti göstərilərkən pul axını proqnozu əsasında tərtib olunur.

Beləliklə, nağd pul, dövriyyə kapitalının ən hərəkətli və likvid tərkib hissəsi olmaqla, onları idarə etmək üçün strategiya və taktikaların ən diqqətlə inkişaf etdirilməsini tələb edir. Üstəlik, müəssisə rəhbərliyinin lazımi qərarlar qəbul etdiyi nəticələrə əsasən onların təhlilinə böyük diqqət yetirilməlidir.

Nağd pul axını, iqtisadi bir qurumun (ümumiyyətlə bir firmanın) gəliri və xərcləri arasındakı fərkdir, alınan və ödənişlər arasındakı fərq olaraq ifadə edilir.

Ödəniş dövriyyəsi pulun ödəmə vasitəsi kimi işləməsi nəticəsində yaranan pul hesablaşmalarının məcmusudur. Pulun hərəkəti və yaranan maliyyə münasibətləri ictimai məhsulun bütün dövriyyəsini müşayiət edir. Ödəniş dövriyyəsinə nağd və nağdsız ödənişlər daxildir.

Müəssisə nağd pul axınının effektiv idarə olunmasının yüksək rolu aşağıdakı əsas müddəalarla müəyyən edilir:

– Pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin axını demək olar ki, bütün aspektlərində müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Müəssisənin effektiv şəkildə təşkil edilmiş pul axınları onun "maliyyə

sağlamlığının" ən vacib əlamətidir, bütövlükdə iqtisadi fəaliyyətinin yüksək nəticələrini əldə etmək üçün bir şərti.

– Pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin axınının effektiv idarə olunması strateji inkişaf prosesində müəssisənin maliyyə tarazlığını təmin edir. Bu inkişafın tempi, müəssisənin maliyyə sabitliyi böyük ölçüdə müxtəlif pul nişanlarının həcmi və vaxtı ilə bir-biri ilə necə sinxronlaşdırıldığı ilə müəyyən edilir. Bu cür sinxronizasiyanın yüksək səviyyəsi müəssisənin strateji inkişaf hədəflərinin həyata keçirilməsində əhəmiyyətli dərəcədə sürətlənməni təmin edir.

– Pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin axınının rəasional formalaşması müəssisənin əməliyyat prosesinin həyata keçirilmə ritminin artmasına kömək edir. Ödənişlərin həyata keçirilməsindəki hər hansı bir uğursuzluq ehtiyatların formalaşmasına, əmək məhsuldarlığının səviyyəsinə, hazır məhsul satışına və s. Mənfə təsir göstərir. Eyni zamanda, müəssisənin effektiv şəkildə təşkil olunmuş pul axını məhsulların istehsalının və satışının artmasını təmin edir.

Effektiv pul vəsaitlərinin hərəkəti idarəetməsi şirkətin borc kapitalına olan ehtiyacını azaltmağa kömək edir. Pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin axınlarını aktiv şəkildə idarə edərək təmin edə bilərsiniz daxili mənbələrdən formalaşan öz maliyyə mənbələrindən daha rəasional və qənaətlə istifadə etmək, müəssisənin inkişaf tempinin cəlb olunmuş kreditlərdən asılılığını azaltmaq. Nağd pul axınının idarə edilməsinin bu cəhəti, xarici maliyyələşdirmə mənbələrinə çıxış imkanları məhdud olan, həyat dövrünün ilk mərhələlərində müəssisələr üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin axınının idarə olunması, bir müəssisənin kapital dövriyyəsinə sürətləndirmək üçün vacib bir maliyyə təsiridir. Buna, pul vəsaitlərinin hərəkəti üzrə səmərəli idarəetmə prosesində əldə olunan istehsal müddətində və maliyyə dövrlərində azalma, habelə müəssisənin iqtisadi fəaliyyətinə xidmət edən kapital ehtiyacının azalması kömək edir. Pul vəsaitləri və onların

ekvivalentlərinin axınının səmərəli idarə olunması sayəsində kapital dövriyyəsinə sürətləndirərək şirkət zamanla əldə edilən mənfəət miqdarının artmasını təmin edir.

Effektiv pul vəsaitlərinin hərəkəti idarəetməsi şirkətin iflas riskinin azaldılmasını təmin edir. İqtisadi fəaliyyətini müvəffəqiyyətlə həyata keçirən və kifayət qədər mənfəət əldə edən müəssisələr üçün belə, iflas müddəti müxtəlif növ pul axınlarının balanssızlığı nəticəsində yarana bilər. Şirkətin nağd pul axınının idarə olunması prosesində əldə edilən vəsaitlərin qəbulu və ödənişinin sinxronizasiyası onun iflas qabiliyyətinin ortaya çıxma amilini aradan qaldırır.

Pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin hərəkəti idarəetməsinin aktiv formaları şirkətə birbaşa pul vəsaitləri hesabına yaranan əlavə gəlir əldə etməyə imkan verir. Söhbət, ilk növbədə, cari aktivlərin tərkibindəki müvəqqəti sərbəst nağd pul qalıqlarının, habelə maliyyə investisiyalarının həyata keçirilməsində yığılmış investisiya resurslarının səmərəli istifadəsindən gedir.

Vəsait və vaxt baxımından daxilolmaların və ödənişlərin yüksək səviyyədə sinxronizasiyası, əməliyyat prosesinə xidmət göstərən pul vəsaitlərinin cari və sığorta qalıqlarındakı müəssisənin real ehtiyacını, habelə formalaşmış investisiya mənbələri ehtiyatını azaltmağa imkan verir.

Beləliklə, şirkətin pul axınlarının səmərəli idarə edilməsi mənfəət mənbəyi olan maliyyə investisiyalarının həyata keçirilməsi üçün əlavə investisiya mənbələrinin formalaşmasına kömək edir.

"Müəssisənin pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin axını" konsepsiyası, tərkibində iqtisadi fəaliyyət göstərən bu axınların çoxsaylı növləri daxil olmaqla ümumiləşdirilmişdir. Pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin axınının effektiv hədəfli idarə olunmasını təmin etmək üçün onlar müəyyən bir təsnifat tələb edirlər.

İş prosesinə xidmət miqyasına görə aşağıdakı pul axınları növləri fərqlənir:

- Bütövlükdə müəssisə üçün pul axını. Bu, bütövlükdə müəssisənin iş prosesinə xidmət edən bütün növ pul axınlarını toplayan ən ümumi pul axını növüdür;

– Müəssisənin ayrı-ayrı struktur bölmələri (məsuliyyət mərkəzləri) üçün pul axını. Müəssisənin pul axınının bu fərqləndirilməsi onu müəssisənin təşkilati və iqtisadi quruluşu sistemində müstəqil idarəetmə obyektini kimi müəyyənləşdirir;

İndividual fərdi ticarət əməliyyatları üçün pul axını. Müəssisənin iqtisadi prosesi sistemində bu tip pul vəsaitləri hərəkəti özünüidarəetmənin ilkin obyektini kimi qəbul edilməlidir. Pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin axınının istiqamətinə görə iki əsas pul axını növü vardır - müsbət və mənfi.

Müsbət nağd pul hərəkəti, bütün növ ticarət əməliyyatlarından müəssisəyə daxil olan pul vəsaitlərinin cəmini xarakterizə edir (bu müddətin analoqu olaraq "pul vəsaitlərinin girişi" termini istifadə olunur). Neqativ nağd pul axını, müəssisə tərəfindən bütün növ əməliyyat əməliyyatları (nağd pul axını) həyata keçirmə müddətində nağd ödənişlərin cəmini xarakterizə edir.

Beləliklə, bu tip pul axınlarını xarakterizə edərkən əlaqələrinin yüksək dərəcəsinə diqqət yetirmək lazımdır. Bu axınlardan biri üçün vaxt həcmi olmaması, bu axınların digər növünün həcmələrinin sonrakı azalmasına səbəb olur. Buna görə də, bir müəssisənin pul vəsaitlərinin hərəkəti idarəetmə sistemində bu iki növ pul axını növü tək (kompleks) bir təhlil obyektini təmsil edir.

Analiz, mürəkkəb cisim və fenomenləri parçalayaraq onların tərkib hissələrinə bölmək, bu hissələri müqayisə etmək və aralarında əlaqələr və qarşılıqlı əlaqələr qurmaqla araşdırma metodudur. Maliyyə təhlili, müəssisənin fəaliyyətinin nəticələrinin mühasibat məlumatları, hesabat və digər məlumatlara əsaslanaraq öyrənilməsidir.

Pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin axınının təhlilinin məqsədi obyektiv və subyektiv təsiri nəzərə alınmaqla onların idarə olunması barədə məlumatlı qərar qəbul etmək üçün lazım olan həcm, vaxt parametrləri, gəlir mənbələri və xərcləmə istiqamətləri barədə məlumat hazırlamaqdır, daxili və xarici amillər. Qeyd etmək lazımdır ki, təhlilin məqsədləri maliyyə təhlilinin subyektlərindən asılıdır, yəni, maliyyə məlumatlarının xüsusi istifadəçiləri. Vəsaitin təhlili yalnız müəssisənin

menecerləri və müvafiq şöbələri tərəfindən deyil, həm də təsisçiləri, investorlar tərəfindən resurslardan istifadənin səmərəliliyini öyrənmək, banklar - kredit şərtlərini qiymətləndirmək və risk dərəcəsini müəyyən etmək üçün aparılır - vaxtında ödənişlər, vergi yoxlamaları almaq - büdcəyə gəlir planı vəsaitlərini yerinə yetirmək və sair. Buna uyğun olaraq fondların təhlili daxili və xarici olaraq bölünür.

Daxili analiz müəssisənin xidmətləri tərəfindən aparılır və nəticələr müəssisənin pul vəsaitlərinin hərəkətini planlaşdırmaq, nəzarət etmək və proqnozlaşdırmaq üçün istifadə olunur. Məqsəd, müəssisənin normal fəaliyyət göstərməsi üçün şərait yaratmaq, mənfəəti maksimuma çatdırmaq və iflas riskini aradan qaldırmaq üçün sistemli bir vəsait axını təmin etməkdir.

Xarici analiz investorlar, maddi və maliyyə mənbələri təchizatçıları, tənzimləyici orqanlar tərəfindən dərc olunmuş hesabatlar əsasında aparılır. Kredit verməzdən əvvəl bank borcalanın kredit qabiliyyətini yoxlamalıdır. Eyni şeyi bir-biri ilə iqtisadi münasibətlərə girmək istəyən müəssisələr də etməlidir.

Ona ticarət krediti verilməsi və ya təxirə salınmış bir ödəniş verilməsi barədə bir sual varsa, ortağının maliyyə imkanlarını bilmək onlar üçün vacibdir. Bu səbəbdən xarici analizin məqsədi, mənfəəti maksimum dərəcədə artırmaq və zərər riskini aradan qaldırmaq üçün sərfəli investisiya qoyma imkanını yaratmaqdır. Qarşıya qoyulmuş məqsədlərə nail olmaq fondların təhlili zamanı bir sıra tapşırıqların həlli ilə asanlaşdırılır. Müəssisənin pul vəsaitlərinin təhlili üçün əsas məlumat mənbələri aşağıdakı cədvəldə təqdim olunan ilkin sənədlər, mühasibat reyestrləri və hesablardır. Pul vəsaitlərinin təhlili üçün məlumat:

Cədvəl 1: Pul vəsaitlərinin hərəkətinin təhlili üçün məlumat

İnformasiya mənbələrinin çeşidləri	İnformasiya mənbələrinin tərkibi
Əsas sənədlər	Hesab müqaviləsi Şəxsi hesabdən çıxarışlar Pul köçürmələri Kassir çekləri Kassa sifarişlərinin qəbzi Nağd sifarişləri xərcləyin Nağd bağış elanları

	Nağd sifarişlərin daxilolma və xərclərinin reyestri Nağd kitab
Mühasibat qeydləri	1 saylı jurnal sifarişi Jurnal - sifariş nömrəsi 2 3 saylı jurnal sifarişi Bəyanat nömrəsi 1 Bəyanat nömrəsi 2 Bəyanat nömrəsi 3 əsas kitab
Maliyyə hesabatları	Balans hesabatı Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat

Mənbə: (https://www.kubsu.ru/sites/default/files/users/28684/portfolio/kursoyaya_3_kurs.pdf)

1.2. Pul vəsaitləri uçotunun beynəlxalq standartların metodoloji aspektləri.

BMHS mühasibat dilinə, tətbiqetmələrə və hesabatlarla uyğunluq gətirmək və müəssisələrə və investora savadlı maliyyə təhlilləri və qərarları qəbul etməyə kömək etmək üçün hazırlanmışdır. IFRS standartları “dünya miqyasında maliyyə bazarlarına şəffaflıq, hesabatlılıq və səmərəlilik gətirmək, qlobal iqtisadiyyatda inamı, böyüməni və uzunmüddətli maliyyə sabitliyini dəstəkləmək” üçün müəyyənləşdirir. Şirkətlər BMHS-dən faydalanırlar, çünki şirkətin iş təcrübəsi şəffaf olduğu təqdirdə investorlar bir şirkətə pul qoyma ehtimalı daha yüksəkdir. Bu əsas hesabatlarla əlavə olaraq şirkət mühasibat siyasətinin xülasəsini də verməlidir. Tam hesabat mənfəət və zərərdəki dəyişiklikləri göstərmək üçün əvvəlki hesabatla tez-tez yan-yana görünür. Bir ana şirkət, törəmə şirkətlərinin hər biri üçün ayrıca hesabat hesabları yaratmalıdır.

Yüksək keyfiyyətli maliyyə məlumatlarının kapital bazarlarına verilməsini təmin etmək yalnız istifadə olunan mühasibat standartlarından asılı deyil. Effektiv maliyyə hesabatı quruluşu, ümumiyyətlə qəbul edilmiş mühasibat standartlarının tətbiqi və düzgün tətbiq edilməsindən məsul olan bir hesabat verən şirkət rəhbərliyindən başlayır. Auditorlar daha sonra maliyyə hesabatlarının bu mühasibat standartlarına uyğun olaraq ədalətli təqdim olunduğunu yoxlamaq və araşdırmaq məsuliyyətinə malikdirlər (<https://www.ifac.org/system/files/publications/files/2015-IAASB-Handbook-Vol-1-Russian.pdf>).

Bu vəzifələr yerinə yetirilmədiyi təqdirdə, keyfiyyətindən asılı olmayaraq mühasibat standartları düzgün tətbiq olunmayacaq və nəticədə şəffaf, müqayisə edilə bilən, ardıcıl maliyyə məlumatı olmamalıdır.

Buna görə istifadə olunan mühasibat uçotu standartları yüksək keyfiyyətli olmalı, eyni zamanda standartların ciddi şəkildə şərh olunmasını və tətbiq olunmasını, problemlərin və problemləli təcrübələrin vaxtında müəyyənləşdirilərək həll olunmasını təmin edən bir infrastruktur tərəfindən dəstəklənməlidir.

Bu infrastrukturun elementlərinə aşağıdakılar daxildir:

- effektiv, müstəqil və yüksək keyfiyyətli mühasibat və audit standartları;
- yüksək keyfiyyətli audit standartları;
- dünya miqyasında effektiv keyfiyyət nəzarətinə malik audit firmaları;
- peşə səviyyəsində keyfiyyət təminatı;
- aktiv tənzimləyici nəzarət.

Bu buraxılışda, yüksək keyfiyyətli maliyyə hesabatları üçün infrastrukturla bağlı bir sıra məsələləri müzakirə edirik. Sərhədyanı sənədlərdə istifadə üçün yüksək keyfiyyətli, qlobal maliyyə hesabatı çərçivəsini inkişaf etdirmək üçün zəruri olan elementlər barədə fikir öyrənirik. IAS standartlarını istifadə edərək hesabat verən müəssisələr üçün mövcud tələbləri dəyişdirmək üçün hər hansı bir təklif hazırlanarkən bu məsələlərə baxılmalı olduğuna inanırıq, çünki qərarlarımız standartların həqiqi mənada şərh olunmasına və praktikada tətbiq edilməsinə əsaslanmalıdır.

İnfrastruktur elementlərinin hər birinin müxtəlif inkişaf mərhələlərində ola biləcəyini və bu infrastruktur məsələlərindən bəzilərinə dair qərarların və irəliləyişin istifadə olunan mühasibat standartlarından asılı olmayacağını qəbul edirik.

Qlobal maliyyə hesabat quruluşunun elementləri.

A. Yüksək keyfiyyətli mühasibat standartları.

Yüksək keyfiyyətli mühasibat standartları, yüksək keyfiyyətli qlobal maliyyə hesabatı strukturunun inkişafı üçün vacibdir. Dünyada maliyyə məlumatları hazırlanan istifadəçilərin müxtəlif ehtiyaclarına cavab olaraq müxtəlif mühasibat ənənələri inkişaf etmişdir. Məsələn, bəzi ölkələrdə mühasibat uçotu standartları əsasən özəl kreditorların ehtiyacları ilə formalaşmışdır, digər ölkələrdə isə vergi orqanlarının və ya mərkəzi planlaşdırıcıların ehtiyacları üstünlük təşkil etmişdir.

Yüksək keyfiyyətli mühasibat standartları, sərmayə ayırma qərarı verən investorlar, kreditorlar və kreditorlar və digərləri üçün faydalı olan ardıcıl, müqayisəli, uyğun və etibarlı məlumat tələb edən hərtərəfli neytral prinsiplər toplusundan ibarətdir. Yüksək keyfiyyətli mühasibat standartları bazar iqtisadiyyatının səmərəli işləməsi üçün vacibdir, çünki kapitalın bölüşdürülməsi ilə bağlı qərarlar etibarlı və anlaşılacaq maliyyə məlumatlarından çox asılıdır.

Emitentlər birdən çox mühasibat standartından istifadə edərək maliyyə hesabatlarını hazırladıqda, əhəmiyyətli dərəcədə fərqli əməliyyat nəticələri, maliyyə vəziyyəti və ya pul vəsaitlərinin hərəkəti təsnifatları müxtəlif standartlara uyğun olaraq təqdim edildiyi təqdirdə, hər iki maliyyə hesabatının düzgünlüyünü investorlara izah etməkdə çətinlik çəkə bilərlər eyni dövrdə. Müəssisənin maliyyə hesabatlarının etibarlılığına dair suallar, ehtimal ki, fərqlər bir yanaşmanın zəif maliyyə göstəricilərini, gəlirlilik və ya aktivlərin keyfiyyətini pisləşdirməsini necə gizlətdiyini göstərir.

Çoxsaylı maliyyə məlumatlarının hazırlanması tələb olunmadığı təqdirdə, emitentlər üçün transsərhəd siyahıların səmərəliliyi artırılacaqdır. Bununla birlikdə, potensial investisiyaların maliyyə vəziyyəti və əməliyyat göstəriciləri ilə bağlı ardıcıl, müqayisə edilə bilən, uyğun və etibarlı məlumatlar olmadan investorlar tərəfindən kapital bölgüsünün səmərəliliyi azalacaqdır. Bu səbəbdən, sərmayəçilərin qorunması tapşırıqımıza uyğun olaraq, sərmayə bazarının iştirakçılara yüksək keyfiyyətli, etibarlı məlumatlar verilməsinə çalışaraq sərhədlərarası kapital axınlarının səmərəliliyini artırmağa çalışırıq.

B. Yüksək Keyfiyyətli Audit Standartları

Audit maliyyə hesabatları strukturunun vacib bir elementidir, çünki maliyyə hesabatlarındakı məlumatları müstəqil və obyektiv araşdırmaya tabe edir və bu maliyyə hesabatlarının etibarlılığını artırır. Etibarlı və effektiv yoxlamalar investorların etibarlı məlumatlardan asılı olduğu kapital bazarı mühitində resursların səmərəli bölüşdürülməsi üçün vacibdir.

C. Effektiv Keyfiyyət Nəzarətinə malik Audit firmaları

Mühasibat və audit standartları, lazım olsa da, öz-özlüyündə yüksək keyfiyyətli maliyyə hesabatını təmin edə bilməz. Effektiv keyfiyyət nəzarətinə sahib olan audit firmaları maliyyə hesabatı infrastrukturunun vacib bir hissəsidir. Müstəqil auditorlar, ictimaiyyəti auditorların həqiqətən müstəqil olduqlarına və vəzifələrini dürüstlük və obyektivliklə yerinə yetirmələrini təmin edən yüksək keyfiyyətli peşəkar davranış standartlarına ciddi əməl etməklə sərmayə qoyan cəmiyyətin etimadını qazanmalı və qorunmalıdırlar.

Bir firmanın mühasibat və audit praktikasına tətbiq olunan keyfiyyətə nəzarət siyasətləri və prosedurları aşağıdakı kimi elementləri əhatə etməlidir

- müstəqillik, bütövlük və obyektivlik;
- müvafiq təlim və nəzarət daxil olmaqla kadr idarəçiliyi;
- müştərilərin və işlərin qəbulu və davamlılığı;
- nişan performansı; və
- monitorinq.

Bir firmanın keyfiyyətə nəzarət sistemi firma və investorlara firmanın tərəfdaşları və işçilərinin tətbiq olunan peşə standartlarına və firmanın keyfiyyət standartlarına uyğun gəldiyinə dair əsaslı təminat verməlidir.

Tarixən, audit firmaları daxili əməliyyatlarına əsaslanaraq daxili keyfiyyət nəzarət sistemlərini inkişaf etdirmişlər. Bununla birlikdə, auditor firmalarının müştəriləri diqqətlərini qlobal əməliyyatlara yönəldikləri üçün, auditoriya firmaları da bunu təqib etdilər və indi dünya səviyyəsində fəaliyyət göstərirlər. Bu səbəbdən, ayrı-ayrı milli

sistemlərə güvənən audit firmaları daxilində keyfiyyət yoxlamaları qlobal bir əməliyyat mühitində təsirli ola bilməz. Audit şirkətlərinin qlobal səviyyədə lazımi daxili keyfiyyət nəzarət sistemlərini inkişaf etdirməməsi və qoruyub saxlamaması bizi narahat edir.⁸

D. Peşə-Geniş keyfiyyət təminatı

Mühasibat peşəsi, üzvlərinin audit tapşırıqlarını yerinə yetirməsində keyfiyyəti təmin edən bir sistemə sahib olmalıdır. Sistemin zəruri elementlərinə aşağıdakılar daxildir:

- son inkişaflarla əlaqədar davamlı təhsil və təlim təmin etmək;
- aşağıdakıları təmin etmək üçün təsirli bir monitorinq sisteminin təmin edilməsi:
 - firmalar tətbiq olunan peşəkar standartlara uyğundur;
 - firmalarda əqləbatan keyfiyyətə nəzarət sistemləri mövcuddur;
 - seçilmiş tapşırıqların icmalları da daxil olmaqla firmaların keyfiyyət nəzarətinin dərinədən, əsaslı və vaxtında öyrənilməsi;
 - keyfiyyət yoxlamalarında çatışmazlıqlar və / və ya inkişaf imkanları müəyyən edilmişdir; və
 - monitorinqin nəticələri müvafiq tərəflərə adekvat şəkildə çatdırılır.
 - fərdlər və ya firmalar tətbiq olunan firma və ya peşə standartlarına uyğun gəlmədikdə təsirli və vaxtında intizam prosesi təmin etmək.

Bəzi yurisdiksiyalarda yerli mühasibat peşəsi keyfiyyət təminatı sisteminə malik ola bilər. Bununla birlikdə, milli təşkilatlara və coğrafi sərhədlərə yönəlmiş strukturlar, getdikcə inteqrasiya olunan qlobal bir mühitdə firmaların bir çox filialını istifadə etdiyi bir mühitdə təsirli görünür.

1.3. Pul vəsaitləri uçotunun registrləri.

Mühasibat reyestri (mühasibat reyestri) mühasibat uçotu və mühasibat hesabatlarında əks olunması üçün mühasibat uçotu üçün qəbul edilmiş ilkin sənədlərdə

olan məlumatların sistemləşdirilməsi və toplanması üçün nəzərdə tutulmuş müəssisədəki mühasibat uçotunun bir elementidir.

Bir sıra iqtisadçıların tərifinə görə mühasibat reyestri iqtisadi aktivlərin mövcudluğu və onlarla aparılan əməliyyatlar barədə mühasibat məlumatlarının qruplaşdırılmasını və ümumiləşdirilməsini qeydə alan, bütün mühasibat məlumatlarını saxlayan xüsusi cədvəl formaları şəklində sənədlərdir. Bir müəssisənin maliyyə hesabatlarının tərtib edilməsi və əməliyyat uçotu üçün əsas mühasibat registrləri fərqlənir:

- xarici dizaynla: mühasibat kitabları (jurnallar), ayrı vərəqlər və kartlardakı ifadələr, maşın cədvəlləri;
- məzmunun həcminə görə: sintetik reyestrlər (izahlı mətn olmadan müvafiq hesablara göstərməklə (məsələn, jurnal sərəncamı, bəyannamə) əvvəlcədən qruplaşdırılmış məlumatlara əsasən yalnız pul şəklində ümumi nəticələrin uçotu)) və analitik qeydlər hər sənəd üçün ayrıca izahatlar və ya oxşar sənəd qrupları);
- randevu ilə: xronoloji, sistemativ və kombinə edilmiş;
- forma görə: bir tərəfli, iki tərəfli, cədvəlli və şahmat;

Mühasibat reyestrinin məlumatları sənədlərin məcburi xüsusiyyətləri bunlardır:

- qeydiyyat adı;
- reyestri tərtib edən təsərrüfat subyektinin adı;
- reyestrin aparılmasının başlama və bitmə tarixi və (və ya) reyestrin tərtib olunduğu müddət;
- mühasibat obyektlərinin xronoloji və (və ya) sistemativ qruplaşdırılması;
- ölçü vahidinin göstərilməsi ilə mühasibat obyektlərinin pul ölçməsinin dəyəri;
- reyestrin aparılmasından məsul şəxslərin vəzifələrinin adları;
- adlarını və baş hərflərini göstərməklə reyestrin aparılmasından məsul şəxslərin imzaları

Mühasibat reyestrlərinin aparılması.

İlkin mühasibat sənədlərində olan məlumatlar vaxtında qeydiyyatla alınmalı və mühasibat reyestrlərində toplanmalıdır. Mühasibat reyestrlərinin formaları mühasibat aparılması həvalə edilmiş vəzifəli şəxsin təklifi ilə təşkilat rəhbəri tərəfindən təsdiq edilir. Mühasibat qeydləri və maliyyə hesabatları rus dilində aparılır. Mühasibat reyestri kağız üzərində və / və ya elektron formada tərtib olunur. Mühasibat reyestrində düzəlişlərə göstərilən reyestrin aparılmasına cavabdeh şəxslər icazə verilir. Mühasibat reyestrindəki düzəlişlərin özləri düzəliş tarixini, habelə bu reyestrin aparılmasına cavabdeh şəxslərin imzalarını, adlarını və baş hərflərini və ya bu şəxsləri müəyyənləşdirmək üçün lazım olan digər məlumatları göstərməlidir.

Maliyyə sənədləri bir işin uğurunu təhlil etmək üçün vacib vasitədir. Maliyyə sənədləri olaraq da bilinən maliyyə sənədləri, bir müəssisə haqqında maliyyə məlumatlarını standart bir formatda hesabat vermək üçün istifadə olunur (Мизиковский Е.А. və Дружиловская Т.Ю., 2013). Standart maliyyə sənədlərinə balans, gəlir hesabatı və pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatı daxildir.

1. Gəlir hesabatı

Bir mənfəət və zərər hesabatında işinizin gəlirli olub olmadığını göstərmək üçün gəlir və xərcləriniz sadalanır - bu səbəbdən gəlir bəyannaməsi işinizin ən vacib sənədidir.

Gəlir hesabatı yaratmaq üçün bütün gəlir mənbələrinizi qeyd edin (məsələn, icarəyə götürdüyünüz əmlakdan əldə etdiyiniz gəlir və ya satışdan əldə etdiyiniz pul). Sonra birbaşa xərclərinizi və ya məhsulunuzu yaratmaq və ya xidmətinizi satmaq üçün birbaşa yatırdığınız bütün pulları sadalayın. Gəlirdən birbaşa xərcləri çıxardığınızda, ümumi qazancınızla başa çatırsınız.

Aşağıdakılardan hər hansı birinə istinad edilən gəlir bəyannaməsini də eşidə bilərsiniz:

- Mənfəət və zərər hesabatı (P&L)
- Gəlir hesabatı

- Əməliyyat hesabatı
- Gəlir hesabatı

2. Nağd pul hərəkəti hesabatı

Nağd pul hərəkəti hesabatı, nağd pulun işinizə necə daxil olduğunu və xaricə çıxdığını üç əsas kateqoriyada sənədləşdirir: əməliyyatlar, investisiyalar və maliyyələşdirmə. Açıqlama, işinizin hansı hissələrində ən çox nağd pul yaratdığını və hansı sahələrdə daha çox pul xərclədiyini göstərir.

Amortizasiya

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda yalnız pul vəsaitlərini nəzərə aldığını və amortizasiya və amortizasiya kimi məsələləri nəzərə almadığını unutmayın. Bu şərtlərin nə demək olduğunu bilmirsinizsə? Amortizasiya, fiziki varlığın da, bir avtomobil kimi, zaman keçdikcə dəyərini itirməsidir. Amortizasiya əmtəə nişanı və ya patent kimi müəyyən bir ömrü olan qeyri-maddi aktivin bu ömrünün sonunda dəyərini itirməsidir.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda yaxın gələcək büdcələrin hesablanması üçün faydalıdır. Məsələn, mənfi bir pul axını varsa, yəni qazandığınızdan daha çox pul xərclədiyiniz təqdirdə, bəyanatda gələn ayın büdcəsini azaltmaq üçün yerlər dəqiq müəyyənləşdirilir. Üstəlik, investorlar axtarırsınızsa, Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatı, işinizin sərfəli olub-olmadığını açıq şəkildə göstərir - bu kimin və nə qədər investisiya qoymaq istədiyini təsir edə bilər.

3. Balans hesabatı

Balans, aktivlərinizin müəyyən bir anda öhdəliklərinizlə tarazlaşdığını göstərir. Başqa sözlə, sənəd əsas mühasibat tənliyinə əsaslanır:

$$\text{Aktivlər} = \text{Borclar} + \text{Kapital}$$

Balans hesabatını müəssisənizin maliyyə sağlamlığının bir görüntüsü kimi düşünün - hesabatın bir tərəfində (maddi və qeyri-maddi) varlıqlarınızı, digər tərəfində borclarınız (borclar kimi) və kapitalınızı (istehsal müəssisəsinin və ya digər səhmdarların şirkətə qoyduğu məbləğ). Vərəqin hər iki tərəfindəki rəqəmlər tam eyni

olmalıdır. Aktivlərinizdən daha çox borcunuz varsa, pul itirirsiniz və yenidən qiymətləndirməlisiniz.

4. Alınacaq hesabat

Debitor borcları hesabatı (A / R hesabatı və ya sadəcə hesabat) vaxtı keçmiş müştəri hesab-fakturalarının bir siyahısıdır. Hesabat bir müştərinin ödəməsinin nə vaxt başa çatdığını, ödəmənin nə qədər gec olduğunu və toplama məqsədi ilə müştəri ilə necə əlaqə qurulacağını əhatə edir.

5. Biznes plan

Bir iş planı, işinizin harada olduğunu, hara getdiyini ümid etdiyinizi və ora necə çatmağı planlaşdırdığınızı əks etdirir. Sənəd olduqca qeyri-rəsmi ola bilər, xüsusən də şirkətinizin strategiyasına rəhbərlik etmək üçün onu daxili istifadə etmək istəsəniz. Ancaq iş planınızı investorlar və ya borc verənlərlə bölüşmək istəsəniz, biraz daha formal görünməsini istəyərsiniz. Xüsusilə, işinizə dair məlumat və maliyyə planınızın təfərrüatları daxil edilməlidir.

6. Büdcə hesabatı

Digər maliyyə sənədləri sizə işinizin dayandığını göstərsə də, büdcə hesabatı repertuarınızdakı maliyyə sənədlərinə, xüsusən pul vəsaitlərinin hərəkəti və gəlirlər hesabatına əsaslanan gələcək proqnozdur. Büdcə hesabatındakı rəqəmlər bir aydan bir neçə ilə qədər müəyyən bir müddət ərzində proqnozlaşdırılan gəlir və zərərlərinizi təxmin edir. Bir mühasibat və ya mühasibat proqramı, misilsiz işiniz üçün ən mənalı büdcə hesabatı şablonu tərtib edə bilər.

Bu maliyyə sənədlərinə başqa kim baxır?

İlk növbədə, bu əsas maliyyə sənədləri sizin üçündür, eyni zamanda digər maraqlı tərəflərin biznesinizin gəlirliliyini qiymətləndirmək üçün istifadə edəcəyi ilk şeylərdir. Məsələn, bir kiçik biznes krediti götürmək istəyirsinizsə, borc verən hər zaman gəlir bəyannamənizə, iş planınıza və digər sənədlərə baxacaq.

Bu maliyyə sənədlərini necə yarada bilərəm?

Bu sənədlərin çoxunu Excel və ya Google Cədvəllər kimi bir cədvəl proqramından istifadə edərək tərtib edə bilərsiniz. Vaxtınıza qənaət etmək istəyirsinizsə, QuickBooks Online kimi mühasibat proqramı sizin üçün bu tip sənədlər yaradacaq və alt xəttinizə təsir göstərə biləcək meylləri müəyyənləşdirməyə kömək edəcəkdir.

II FƏSİL. İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ PUL VƏSAİTLƏRİNİN UÇOTU VƏ AUDİTİ MƏSƏLƏLƏRİ

2.1. Nağd və qeyri-nağd hesablaşma formaları və onların uçotu

İqtisadi fəaliyyəti mövcud olan müəssisə digər müəssisələrlə; hüquqi şəxslərlə və fiziki şəxslərlə iqtisadi münasibətlərə girir. Müəssisələr və fiziki şəxslər arasında hesablaşmalar nağd və qeyri-nağd ödənişlərlə həyata keçirilir. Ödənişləri nağd şəkildə həyata keçirən hər bir təşkilatın xüsusi təchiz olunmuş bir kassası olmalı və müəyyən edilmiş formada bir kassa dəftəri aparmalıdır. Təşkilat pul vəsaiti qəbul edərkən kassa aparatlarının istifadəsi zəruridir. Təşkilatların banklarda aldığı nağd pulun xərclənmə məqsədləri çekdə göstərilməlidir.

Müəssisənin kassiri kassa əməliyyatlarının aparılmasına cavabdehdir. Kassir, qəbul edilmiş dəyərlərin təhlükəsizliyi üçün tam maliyyə məsuliyyətini daşıyır. Əlbəttə ki, bir kassiri işə qəbul edildikdə, hesabat çərçivəsində ona verilmiş maddi dəyərlər üçün işçinin tam maddi məsuliyyət daşdığı barədə müqavilə bağlanmalıdır. Əgər müəssisədə yalnız bir kassir çalışırsa, müvəqqəti dəyişdirilməsi hallarında, bütün vəzifələr rəhbərin yazılı əmri ilə başqa bir mühasibat işçisinə ötürülür.

Kassadakı pul vəsaitlərinə nəzarət etmək və pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda göstərilmiş məlumatları ümumiləşdirmək üçün 221 N-li "Kassa" hesabından istifadə edilir. 221 N-li hesabda debətdə müəssisəyə daxil olan pul vəsaitləri, kaasadan xaric olan pul vəsaitləri isə kreditdə qeyd olunur. Əgər istehsal müəssisəsi xarici valyuta ilə kassa əməliyyatları apararsa, bu zaman xarici valyutanın hərəkətini uçota almaq məqsədi ilə 221 N-li "Kassa" hesabının daxilində buna uyğun olaraq subhesablar açılır.

Cədvəl 2: Kassa, 221-ci hesab

N	Əməliyyatın tərkibi	Debet	Kredit	Yekun
1	İstehlakçı nəğd vəsaiti şirkətin kassasına ödəyir	221 "Kassa" 244	211 "İstehlakçıların və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları"	8 000
2	Təhtəlhəsab şəxsə vəsait köçürülüb	"Təhtəlhəsab məbləğlər"	221 "Kassa"	350
3	Müəssisənin kassasına bankdan pul köçürülüb	221 "Kassa"	223 "Bank hesablaşma hesabları"	5 000

Mənbə: <http://www.maliyye.gov.az/> - Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Kassir gözlənilmədən işdən çıxırsa (xəstəlik və s.), hesabat altında birləşən bütün dəyərlər dərhal köçürüldüyü şəxs tərəfindən rəhbərin, baş mühasibin və ya təşkilat rəhbəri tərəfindən təyin olunmuş şəxslərdən ibarət bir komissiyanın məcburi iştirakı ilə hesablanır. Dəyərlərin yenidən hesablanması və ötürülməsinin nəticələrinə əsasən göstərilən şəxslər tərəfindən imzalanmış akt tərtib olunur.

Bir çox şöbəsi olan və ya mərkəzi mühasibat şöbəsi tərəfindən xidmət göstərən müəssisələr, əmək haqqı, sosial sığorta müavinətləri, təqaüdlər rəhbərin yazılı əmri ilə həyata keçirilir.

Təşkilat rəhbəri vəsaitlərin təhlükəsiz olması üçün bütün lazımi şəraiti yaratmalıdır:

- vəsaitlərin daşınması və saxlanması zamanı təhlükəsizliyi;
- texniki istehkam və təşkilat ofislərinin siqnalizasiya ilə təchiz olunmuş avadanlıq.

İş gününün sonunda kassir kassadakı bütün vəsaitləri yenidən hesablamalı və kassa kitabının qalığı ilə uyğunlaşdırmalı, sonra seyfi və kassanı möhürləməlidir (möhürlə). Seyfin möhürü və açarları kassir, dublikatları isə şirkət rəhbəri tərəfindən saxlanılır.

Nağd limitə uyğunluğa nəzarət etmək baş mühasibin vəzifəsidir. Banklar və nəzarət orqanları (idarəli və idarəsiz) nağd intizamın vəziyyətini mütəmadi olaraq izləməli və

yoxlamalıdır. Limitdən imtina etmək istəyənlər mütləq nağd limiti ləğv etmək üçün əmr verməlidirlər.

Hüquq-mühafizə orqanlarından, vergi müfəttişliklərindən və banklardan mütəmadi olaraq fondlarla işləmə şərtlərinə riayət olunmasını yoxlamaq və pozuntular halında cərimələr tətbiq etmək tələb olunur. Təşkilatın “nağd hesablaşma limitlərinə” uyğun olub olmadığını da yoxlayırlar (Харакоз Ю.К., 2014).

Hər hansı bir nağd kassaya gedə bilər:

- pensiya, əmək haqqı, müavinətlərin ödənilməsi üçün bankda açılan cari hesabdan, məbləği əmək haqqı fondunda müəyyənləşdirilən;
- kommunal xidmətlərdən istifadə, kirayə əmlak üçün ödənişlər və s.;
- malların, inventar əşyalarının öz mağazalarından keçərək satılmasından əldə olunan pul vəsaitləri üçün əldə edilmiş gəlirlər;
- öz ehtiyacları üçün və ya hissə-hissə alınmış mallar üçün borclar üzrə təşkilatın işi ilə borcun ödənilməsi;
- istifadə olunmayan hesabat məbləğinin və ya lazımsız olaraq alınan avansların qaytarılması və s.

Kassadan vəsait xərclənməsi sənədi xərc kassa orderidir

Aşağıdakı hallarda xərc kassa orderi verilir:

1. Əmək haqqı, müavinət və s. Verilməsi barədə bəyannamə. tam ödənilir.

Müəyyən edilmiş ödəmə müddəti bitdikdən sonra əmək haqqı fondunda pulu almamış şəxslər varsa, mütləq soyadlarına "qoyulmuş" möhür vurulur və ya qələmdə bir qeyd edilir. Bəyanatın sonunda ödənilmiş əmək haqqı, təqaüd və s. qeyd olunur.

2. Əmanət olunan əmək haqqı məbləği kassadan verildiyi zaman, habelə əmək haqqının birdəfəlik ödənilməsi halında.

3. İşgüzar səfərin təşkili üçün hesabat verən şəxsə pul vəsaiti verilməsi.

4. Nağd pula maddi və istehsal dəyərlərinin alınması hesabına vəsaitlərin verilməsi.

5. Bankda açılan cari hesaba vəsait qatqısı, kassir nağd töhfə üçün elan verir.

Qəbz və debet kassa sənədləri xüsusi bir sənəddə qeyd olunmalıdır - “debet və debet sifarişlərinin reyestri”. Bu jurnalda təşkilatın mühasibat şöbəsi bütün daxil olan və çıxan kassa sifarişlərini qeyd edir. Ayrıca, kassir daxil olan və çıxan kassa sifarişləri ilə birlikdə kassa kitabına qeydlər edir. Sənədlərin kassaya yazılmasının və kassa kitabındakı qeydlərin düzgünlüyü, habelə hesabların yazışmaları baş mühasib tərəfindən yoxlanılmalı və imza ilə təsdiqlənməlidir.

Kassa kitabı artıq həm kağız, həm də elektron formada aparıla bilər. Kitabın elektron formada aparılması halında, məlumatın dəyişdirilə və ya saxtalaşdırılmaması üçün tədbirlər görülməlidir. Belə bir kitabdakı yazılar səlahiyyətli şəxslərin elektron rəqəmsal imzaları ilə təsdiqlənir və məlumatların çapı vaxtı barədə qərar (gündəlik, həftədə və ya rübdə bir dəfə və s.) Rəhbər tərəfindən verilir. Xarici bir yoxlama zamanı kitabın hələ də çap olunmalı olduğunu unutmamalıyıq.

Nağd əməliyyatların sənədləşdirilməsi proseduru da sadələşdirilmişdir, yəni:

- daxil olan və gedən kassa sənədlərinin reyestrinin aparılması tələb olunmur;
- kassa kitabının texniki vasitələrdən istifadə edərək tərtib edildiyi zaman vərəqlərinin sayının hər ay təsdiqlənməsinə ehtiyac yoxdur;
- nağd əməliyyat olmadığı günlər üçün kassa kitabında qeydlər aparmağa ehtiyac yoxdur;
- kassa əməliyyatları olmadığı günlər üçün qalıq göstərilir, çünki kassa əməliyyatları olduğu növbəti günün qalığıdır.

Xarici valyuta kassada qəbul olunur ki, bu da ödəmə qabiliyyəti və həqiqiliyində şübhə doğurmur. Ödəniş sənədləri zədələnsə və şübhə edilirsə, kassir onları qəbul etməməlidir. Şübhəli və ya orijinal olmayan əskinaslar müştəriyə qaytarılmır, ayrıca bir qeyddə qeyd olunmalı və “Saxta” və ya “Şübhəli” işarəsi ilə banka qaytarılmalıdır. Müştəriyə qəbul edilmiş valyutanın ödəmə qabiliyyəti olmadığı və şübhələrə səbəb olduğu barədə qəbz verilir, valyutanın adı və nominal göstərilməlidir. Mallar və xidmətlər üçün ödəniş bir neçə xarici valyutada qəbul edilə bilər:

Ay ərzində subhesablarda 1 sayılı jurnal-order və ona bir açıqlama açılır. Həmçinin, kassadan gələn vəsait hesabına jurnalda qeydlər aparılır. Maliyyə hesabatları və mühasibat məlumatları haqqında etibarlı məlumat vermək üçün təşkilat mütəmadi olaraq kassada bir inventar etmək. Hər ayın əvvəlində təşkilatlar kassada yoxlamalar aparmalıdırlar. Kassadakı inventar təşkilat rəhbərinin təyin etdiyi bir komissiya tərəfindən birdən aparılmalı, kassir iştirak etməlidir. Inventariasiyanın nəticələrinə əsasən "inventar aktı" tərtib olunur.

Kassada vəsait və ya sənəd çatışmazlığı aşkar edilərsə, maddi cəhətdən məsuliyyət daşıyan kassadan yığılır. İşçinin müraciəti və ya rəhbərin əmri əsasında əmək haqqından tutulma məbləği əmək haqqının 50% -dən çox, məhkəmə yolu ilə tutulduqda isə 70% -dən çox deyil.

2.2. Pul vəsaitlərinin və onların ekvivalentlərinin daxil və xaric olunması elektron uçotunun təşkili.

Gündəlik iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə rəqəmsal inqilab gətirən informasiya texnologiyalarında daim böyümə və inkişaf olmuşdur. Bu texnoloji inkişaf elektron mühitdən istifadə etməklə mühasibat əməliyyatları və fəaliyyətləri daxilində tapşırıqların yerinə yetirilmə üsullarını da dəyişdirdi. Bu mövzuda istehsal olunan rəqəmsal tətbiqetmələrdən biri də elektron mühasibatdır. Elektron mühasibat uçotu beynəlxalq səviyyədə qəbul edilmiş yeni bir inkişafdır. Elektron mühasibat yüksək sürət, dəqiqlik və dərhal nəticə ilə mühasibatlıq deməkdir. Buna görə mənbə sənədləri və mühasibat uçotu elektron mühasibat sistemində kağız üzərində deyil, rəqəmsal formada mövcuddur. Bu, müəssisələrin maliyyə məlumatlarını və mühasibat proqramlarını yerləşmələrindən və hesablama platformalarından asılı olmayaraq səlahiyyətli istifadəçilərə real vaxtda giriş imkanı verən təhlükəsiz, etibarlı bir mühitdə saxlamalarına kömək edir. Bu sənəd elektron mühasibatlığın müasir işdə təsiri, elektron mühasibat anlayışı, faydaları və elektron mühasibat problemlərinə aydınlıq gətirir. Araşdırmalardan məlum olub ki, bir çox təşkilatın işi keyfiyyətsizdir, materialın

keyfiyyətsizliyi, təlim keçmiş kadrların mövcudluğu, idarəetmə problemləri deyil, əsas səbəb müəssisələrin qəbul etdiyi mühasibat təcrübəsidir. Bu səbəbdən, müəssisələrin ənənəvi tətbiqetmələrin əvəzi olaraq e-mühasibat təcrübələrini tətbiq etmələrinə ehtiyac var.

Yolda olan milli və xarici valyutadakı pul vəsaitlərini istehsal müəssisələrinin hesablaşma və ya digər hesablarında yerləşdirmək üçün bankların, rabitə şöbələrin kassalarında olan, amma hələ də təyinatlarına uyğun olaraq adlandırılmamış pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında məlumatları düzgün qeyd etmək üçün 222 "Yolda olan pul köçürmələri" hesabından istifadə edilir.

Misal üçün deyə bilərik ki, istehsal müəssisənin bir çox müxtəlif regionlarında şöbələri var. Hər həftə kassir gəliri bank vasitəsi ilə müəssisənin bank hesabına köçürür.

Cədvəl 3: Yolda olan pul köçürmələri, 222-ci hesab

N	Əməliyyatın tərkibi	Debet	Kredit	Yekun
1	Müəssisənin kassiri müəssisənin həftəlik qazancını müəssisənin hesablaşma hesabına ödəyir bank vasitəsi ilə	222 "Yolda olan pul köçürmələri"	221 "Kassa-Regionda olan mağaza"	2 000
2	Müəssisə kassirindən göndərilmiş vəsait daxil olur müəssisənin hesablaşma hesabına	223 "Bank hesablaşma hesabları"	222 "Yolda olan pul köçürmələri"	2 000

Mənbə: <http://www.maliyye.gov.az/> - Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Ödəniş müddəti 3 ay və ya daha az olan, dərhal pul vəsaitinə çevrilən, dəyərin dəyişməsi riskinə az məruz qalan, likvidliyi yüksək olan ümumiləşdirilmiş məlumatlar 5 saylı "Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat" MMUS-a əsasən, hesablar planının 225-ci hesabında öz əksini tapır.

Müəssisələrin qısamüddətli maliyyə öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün pul vəsaitlərinin ekvivalentlərindən istifadə edilir. Nəzərə almaq lazımdır ki, pul vəsaitlərinin ekvivalentləri investisiya məqsədi ilə istifadə etmək üçün müəyyən məbləğ pul vəsaitinə asanlıqla çevrilə bilməli və dəyərinin dəyişməsi riskinə məruz qalmamalıdır. Eyni zamanda ödəniş müddəti 3 ay və ya daha az müddətli olmalıdır (Николаевна К.Т., 2009).

Bu ekvivalentlər pulları əvəz etmir amma onlar elə maliyyə aktivləridir hansı ki, dərhal pula çevrilə bilər. Bunlara aşağıdakı aktivləri əlavə etmək olar:

- qısamüddətli bank depozitləri və onların sertifikatları;
- qiymətli kağızlar (səhmlər, maliyyə vekselləri, istiqrazlar);

- digər müəssisələrə göndərilən və geri alınması 3 aydan çox olmayan qısamüddətli borclar və s.

Pul vəsaitlərinin ekvivalentlərinin alınması 225 sayılı hesabın debetində və 223 sayılı hesabın və başqa maddi və sair qiymətliyə hesablarının kreditində əks etdirilir. Bunların satılması 611 sayılı hesabın debetində və 225 hesabın kreditində qeyd olunur.

Deyək ki, istehsal müəssisəsi pul vəsaitlərinin ekvivalentləri olan, ödənişi 3 ay müddətində olan nominal dəyəri 1 000 manat olan 5 ədəd istiqraz satın alıb. Daha sonra isə 2 aydan sonra satılaraq pula çevrilib.

Cədvəl 4: Pul vəsaitlərinin ekvivalentləri, 225-ci hesab

N	Əməliyyatın tərkibi	Debet	Kredit	Yekun
1	Şirkət ödəmə müssəti 3 ay olan nominal dəyəri 400 manat olan 5 ədəd istiqraz əldə edib.	225 "Pul vəsaitlərinin ekvivalentləri"	223 "Bank hesablaşma hesabları"	2 000
2	Əldə edilmiş istiqrazların 2 aydan sonra satılması	223 "Bank hesablaşma hesabları"	611 "Sair əməliyyat gəlirləri"	2 000
3	Əldə edilmiş istiqrazların 2 aydan sonra satılması	611 "Sair əməliyyat gəlirləri"	225 "Pul vəsaitlərinin ekvivalentləri"	2 000

Mənbə: <http://www.maliyye.gov.az/> - Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Elektron mühasibat uçotu sahəsində yeni ortaya çıxan bir anlayışdır. Elektron mühasibat uçotunda mənbə sənədləri və mühasibat qeydləri kağız üzərində deyil, rəqəmsal formada mövcuddur. Bu konsepsiya beynəlxalq səviyyədə qəbul olunur. Çox vaxta və enerjiyə qənaət edir və kağıza qənaət edir və nəhayət, hər növ təşkilatdakı xərcləri azaldır. Gündəlik olaraq texnologiyada irəliləyiş mühasibat əməliyyatlarının qeydiyyatı üçün də yeni proqram təminatı hazırlanmasına gətirib. Buna görə mühasibat hər təşkilatın vacib funksiyalarından biridir; buna, işin güzgü şəklində deyilir. Ənənəvi mühasibat, müasir mühasibat təcrübələri ilə müqayisədə çox vaxt aparan bir mühasibat

işidir. Elektron mühasibat, rəqəmsal alətlər dəstləri, veb bağlantılar, beynəlxalq veb əsaslı materiallar, müxtəlif internet mənbələri, institut və şirkət məlumat bazaları, internet əsaslı mühasibat proqramı və elektron maliyyə kimi müxtəlif kompüter əsaslı / internet mühasibat alətləri vasitəsilə təhsili effektiv və səmərəli qərar qəbulunu təmin etmək üçün elektron cədvəl vasitələri əhatə edir. Bu iş müasir müəssisələr tərəfindən qəbul edilmiş mühasibat uçotu tətbiqetmələrinin təsirinə nəzər salmaq məqsədi daşıyır. Araşdırmalardan məlum oldu ki, bir çox təşkilat yüksək texnologiya və ya təlim keçmiş işçi heyəti, keyfiyyətsiz maddi və ya idarəetmə problemləri səbəbindən deyil, lakin müəssisələr tərəfindən qəbul edilmiş mühasibat tətbiqinə görə işdə uğursuz olur. Bu səbəbdən müəssisələrin səmərəli performans üçün ənənəvi təcrübələrin əvəzlənməsi və elektron mühasibatlığa keçiş etməsinə böyük ehtiyac var.

Bazarda vahid mühasibat sistemi üçün bir çox mühasibat proqramı mövcuddur. Vahid mühasibatla yanaşı mühasibat müraciətləri sürətlə artmışdır və şirkətlər qeydlərini bu tətbiqetmələr vasitəsilə aparırlar. Beləliklə, əməliyyatın qeydiyyatı və idarə olunması daha asandır. İnformasiya Texnologiyaları (İT) son illər ərzində xeyli inkişaf etmiş və hesabatlarının elektron işində kompüterə arxalanan təşkilatların sayı da artmışdır. Hal-hazırda şirkətlərin əksəriyyəti məlumatlarını idarə edən və istifadəçilərinə, xüsusən də elektron mühasibat sistemlərini təqdim edən İT-dən istifadə edirlər. Elektron mühasibat, mühasibat uçotu sistemini təsvir etmək üçün istifadə olunan bir termin, təşkilatlarda maliyyə məlumatlarını toplamaq və işləmək üçün kompüter texnologiyasına istinad edir. Beləliklə, mühasibat sistemləri şirkətlərin maliyyə vəziyyətinin qeyd edilməsi, təhlili, monitorinqi və qiymətləndirilməsi üçün istifadə olunur. Maliyyə vəziyyəti, bir işin həyat qabiliyyətinin, sabitliyinin və gəlirliliyinin qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur. Daha əhatəli bir görüntü təqdim etmək üçün maliyyə hesabatında mühasibat sistemlərindən götürülmüş maliyyə məlumatlarından istifadə edən kapital gəlirliliyi, varlıq gəliri və investisiya gəliri kimi nisbətlərdən istifadə edərək hesabatların hazırlanması ilə həyata keçirilir. Bu hesabatlar ümumiyyətlə iş qərarları qəbul etməkdə əsaslarından biri kimi yüksək rəhbərliyə

təqdim olunur. Beləliklə, kompüterləşdirilmiş mühasibat uçotu sistemlərinin istifadəsi, fəaliyyətin qiymətləndirilməsində və qərar qəbul edilməsində kömək edən statistik metodlar və test alətləri təqdim etdikləri üçün maliyyə fəaliyyətinin inkişafına səbəb oldu. Təşkilatlar elektron mühasibat uçotu tətbiq etdikdə, təşkilatla bağlı dərhal hesabatlar hazırlaya bilirlər. Hesabatın dəqiqliyi və etibarlılığı menecer tərəfindən hərtərəfli qərar qəbul etmək üçün vacibdir.

İnformasiya texnologiyalarının müəssisə və təşkilatlara təsirinin bir cəhəti də informasiya və mühasibat idarəetmə sistemlərinin kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləridir. İnkişaf etmiş inkişaf, məlumat və fəaliyyət mübadiləsi, intranet və internet məlumat şəbəkələrinin genişləndirilməsidir. Nəticə olaraq, təşkilatın maliyyə və iş məlumatlarının yayımlanmasında elektron informasiya şəbəkələrinin rolunun qaçılmaz olduğunu iddia edə bilərik.

Bir veb tətbiq vasitəsi ilə onlayn mühasibat, müəssisələrin əsas fəaliyyətlərə cəmləşməsinə və quraşdırma, yüksəltmə, məlumat mübadiləsi, ehtiyat nüsxəsi və fəlakətin bərpası kimi ənənəvi mühasibat proqramı ilə əlaqəli gizli xərclərdən qaçınmaq üçün sadə bir aylıq ödəniş və sıfır idarəetmə yanaşmasına əsaslanır.

Düzgün maliyyə və mühasibat məlumatları, təşkilatlar üçün bazarda rəqiblər üzərində mövqeyini qorumaq üçün çox vacibdir. Sürətli tempi bir dünyada müştərilərin maliyyə vəziyyətlərini bilmək üçün istənilən vaxt maliyyə məlumatlarına sahib olmaları lazımdır. Bu, elektron mühasibat vasitəsilə mümkündür. Elektron mühasibat uçotu müəssisələrə, yerləşdikləri yerdən və hesablama platformalarından asılı olmayaraq səlahiyyətli istifadəçilərə real vaxtda giriş imkanı verən maliyyə məlumatlarını etibarlı və etibarlı bir mühitdə saxlamağa kömək edir.

Bu, müxtəlif səviyyələrdə icazə və şifrə ilə maliyyə məlumatlarının istifadəçilərinə giriş imkanı verən bir Tətbiq Proqramı sayəsində mümkündür. Bu baxımdan aşağıda elektron mühasibatlığın əsas faydaları və problemləri verilmişdir;

- Vaxt və pula qənaət edir.

- Kağız qeydlərdən kompüterləşdirilmiş mühasibat proqramına keçərək daha çox maliyyə nəzarəti əldə edin.
- Satış fakturasını və digər sənədləri məlumatı təkrar daxil etmədən alıcının təsdiqləməsi üçün birbaşa başqa bir iş hesabına göndərin.
- Elektron mühasibat mühasibat və hesabat tapşırığının, təşkilatın effektivliyini də əks etdirən büdcələmə, nəzarət və auditin effektivliyini artırma bilər.
- Təşkilatın bütün mühasibat layihəsi mühasibat sistemi tərəfindən asanlıqla xarici mənbəyə verilə bilər.
- Proqramçılar və mühasiblər üçün iş imkanı yaradır.
- Bazardakı mühasiblərin təhsili və təcrübəsinə ehtiyac yoxdur.
- Mühasib və müəssisə sahibi arasında ünsiyyətdə çətinlik yoxdur
- Ofis sahəsinə qənaət (əlavə ofislər üçün kirayə)
- Şirkətin bank hesabını təsir edən əməliyyatlar avtomatik olaraq hesaba göndərilə bilər
- Onlayn mühasibat tətbiqi.
- Portativdirlər. Şirkət sənədlərinə genişzolaqlı bağlantısı olan demək olar ki, hər hansı bir kompüterdən daxil ola bilər.
- Əgər şirkətin kompüteri çölkərsə, sənədləri hələ də serverdə qorunur.
- Mühasibat paketləri artıq bir müəssisəyə asanlıqla birdən çox valyuta ilə ticarət etməyə imkan verir.
- Əksər mühasibat proqramlarının təmin etdiyi təhlükəsizlik parol sisteminin üstünlüklərindən istifadə edərək məlumatlar məxfi saxlanıla bilər.

Elektron mühasibat uçotunun problemləri

1. Məlumat Təhlükəsizliyi

Şirkətin bütün məlumatları uzaqdan bir serverdə və ya ehtiyatları mütəmadi olaraq yoxlanılan kompüterlərdə yerləşir. Kompüterlərdəki problemə görə məlumatlar silinə və ya itirə bilər. Ayrıca, məlumatlar digər şirkətlər tərəfindən oğurlana bilər.

2. Sürət

Hal hazırda mövcud olan onlayn ofis dəstlərinin əksəriyyəti yüksək genişzolaqlı İnternet bağlantısı tələb edir.

3. Dəyişikliklərin göndərilməsi və qəbul edilməsi üçün şəbəkə bağlantısı (ümumiyyətlə İnternetə giriş) tələb olunur. Yəni internetdən asılılıq oflayn rejimdə işləməyi daha da çətinləşdirir.

4. Xüsusi təlim tələb olunur.

2.3. Xarici valyuta əməliyyatlarının uçotu zamanı yaranan məzənnə fərqlərinin uçotu.

Beynəlxalq səviyyədə tanınmış maliyyə hesabatı sisteminin yaradılması üzərində işin artan əhəmiyyəti, xarici valyuta ilə əməliyyatların uçotu metodologiyasının hazırlanması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ölkələr və qitələr arasında beynəlxalq ixtisaslaşma, əməkdaşlıq, inteqrasiya sürətlə artır. İnkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatının beynəlmilləşməsinin gücləndirilməsi xarici valyutada aparılan əməliyyatların uçotu, qurucu ölkənin valyutasında mühasibat məlumatlarının və maliyyə hesabatlarının yenidən qiymətləndirilməsi, təşkilatların maliyyə vəziyyətinin və maliyyə fəaliyyətinin adekvat qiymətləndirilməsi probleminin yaranmasına gətirib çıxarır.

Xarici valyutada aparılan əməliyyatların uçotu, maliyyə hesabatlarının pul və qeyri-monetar göstəricilərinin qiymətləndirilməsi variantlarından biri həm aralıq, həm də illik hesabatların hazırlanmasında beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarının (IFRS) normalarından istifadə edilir. IFRS-da bildirilir ki, təşkilatlar xarici valyutanın istifadəsi ilə bağlı fəaliyyətləri iki şəkildə aparırlar: onlar xarici valyutada əməliyyatlar

aparırlar və ya onların digər ölkələrdə istehsal müəssisələri (xarici fəaliyyət). Buna görə bu fəaliyyətlər təşkilatın hesabat valyutasında təqdim edilməlidir.

Xarici valyutada əməliyyatların uçuğu və xarici əməliyyatlara dair məlumatların yenidən hesablanması metodologiyasını başa düşmək üçün Syroizhko V.V. əsərində aşağıdakı mənalarda işlədilən terminlərin təriflərini verir (Александровны З.Е., 2016).

Cədvəl 5: V.V. Syroizhko tərəfindən xarici əməliyyatlar haqqında terminlərin tərifləri

Termin	Tərif
Xarici fəaliyyət	xaricdə yerləşən və ya fəaliyyət göstərən bir törəmə, asılı və ya birgə müəssisə və ya hesabat verən şirkətin filialıdır hesabat verən şirkət, ölkə
Hesabat valyutası	maliyyə hesabatlarının təqdimatında cari zamanda istifadə olunan valyutadır
Xarici valyuta	hesabat valyutasından başqa hər hansı bir valyuta
Valyuta məzənnəsi	bir valyutanın dəyişdirilməsi üçün əmsalı
Mübadilə fərqi	eyni sayda xarici valyuta vahidinin xarici valyutada təqdim edilməsindən yaranan fərq digər məzənnələr barədə hesabat
Son kurs	cari tarix üçün cari məzənnə
Xalis investisiya xarici şirkətdə	hesabat verən şirkətin payıdır xarici şirkətin xalis aktivləri
Pul maddələri	alınmış və ya ödənilməli, sabit və ya müəyyən miqdarda pulla ifadə edilmiş pul, aktiv və öhdəliklər
Ədalətli dəyər	məlumatlı olanlar arasında varlığın dəyişdirilə biləcəyi və ya öhdəliyin silinə biləcəyi nağd pul miqdarı, bunu etmək istəyənlər və bir-birindən asılı olmayan partiyalar

Mənbə: (<https://nauchkor.ru/uploads/documents/5a402e6f7966e104c6a3e56a.pdf>)

Xarici valyuta əməliyyatları, müəssisə əldə etdikdə və ya hesablaşma tələb edən əməliyyatlardır. Müəssisə xarici valyutada ifadə olunan aktivləri satır, götürür və ya dondurur. Onlar əməliyyat tarixində hesabat valyutası ilə xarici valyuta arasında məzənnə tətbiq olunmaqla, hesabat valyutasında ilkin tanınmada uçota alınmalıdır. Növbəti hesabat dövrlərində xarici valyutada olan maliyyə hesabatlarının pul maddələri (uzunmüddətli və qısamüddətli borclar, uzunmüddətli və qısamüddətli borclar, debitor borcları və s.) Son məzənnədən istifadə olunmaqla öz əksini tapmalıdır. Pul hesabı olmayan maliyyə hesabatları (qeyri-maddi aktivlər, əsas vəsaitlər, maliyyə investisiyaları və s.) Aşağıdakı kimi təqdim edilməlidir:

- alındığı tarixdəki faktiki maya dəyəri ilə - əməliyyat tarixindəki məzənnə ilə;
- ədalətli dəyərle qeydə alınır - dəyərin təyin edildiyi vaxtdakı məzənnə.

223 "Bank hesablaşma hesabları" müəssisənin bankdakı hesablaşma hesabında milli və xarici valyuta ilə pul vəsaitlərinin mövcudluğu və hərəkəti məlumatları ümumiləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur.

223 "Bank hesablaşma hesabları" hesabına aşağıdakı subhesablar açıla bilər:

- 223-1 Bank hesablaşma hesabları - Manat
- 223-2 Bank hesablaşma hesabları - ABŞ Dolları
- 223-3 Bank hesablaşma hesabları - Avro

Hesablaşma hesabı üzrə əməliyyatlarının aparılması və rəsmiyyəti salınması qaydaları Azərbaycan Respublikasının müvafiq normativ sənədləri ilə nizamlanır.

223 "Bank hesablaşma hesabları"-nın debetində müəssisənin hesablaşma hesabına pul vəsaitlərinin daxil olması, kreditində isə onların həmin hesabdan silinməsi əks etdirilir.

Hesablaşma hesabı üzrə əməliyyatlar mühasibat uçotunda həmin hesab üzrə bank çıxarışları və onlara əlavə edilən pul-hesablaşma sənədlərinə əsasən əks etdirilir.

Cədvəl 6: Bank hesablaşma hesabları, 223-cü hesab

N	Əməliyyatın tərkibi	Debet	Kredit	Yekun
1	Şirkətin bank hesabına istehlakçıdan vəsaitin ödənilməsi	223-1 "Bank hesablaşma hesabları"	211 "Alıcıların və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları"	7 500
2	Şirkətin bank hesabına ölkə xarici istehlakçıdan vəsaitin ödənilməsi	223-3 "Bank hesablaşma hesabları-Avro"	211 "Alıcıların və sifarişçilərin qısamüddətli debitor borcları"	7 500
3	Əldə edilmiş mallara görə istehsalçılara ödəniş	531 "Malsatan və podratçılara qısamüddətli kreditor borcları"	223-1 "Bank hesablaşma hesabları-Manat"	20 500
4	2 000\$ əldə edilməsi üçün konvertasiya olunur	611-9 "Sair əməliyyat gəlirləri-Konvertasiya"	223-1 "Bank hesablaşma hesabları-Manat"	3 430
5	2 000\$ əldə edilməsi üçün konvertasiya olunur	223-2 "Bank hesablaşma hesabları-ABŞ Dolları"	611-9 "Sair əməliyyat gəlirləri-Konvertasiya"	3 430

Mənbə: <http://www.maliyye.gov.az/> - Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Pul maddələrinin tənzimlənməsi və ya maliyyə hesabatlarında göstərilməsindən yaranan valyuta fərqləri, xarici şirkətə xalis investisiya qoyuluşu xaricində, maliyyə hesabatlarında yarandığı dövrdə gəlir və xərc kimi tanınmalıdır. Aparılan əməliyyat və onun ödənişi eyni dövrdə baş verirsə, mühasibat və maliyyə hesabatlarındakı (mənfəət və zərər hesabı) məzənnə fərqlərinin bütün məbləği eyni dövrdə tanınır və əks olunur. Bir əməliyyat sonrakı dövrlərdə yerinə yetirildikdə, məzənnə fərqi, təqdim olunan əməliyyatın hesablaşma dövrünə qədər hər ara dövrdə maliyyə vəziyyəti hesabatında tanınır və əks olunur. Bu dövrdə valyuta məzənnələrinin dəyişməsi ilə müəyyən edilir. Bu səbəbdən, 21 №-li IFRS-da "Xarici valyuta məzənnələrində dəyişikliklərin təsiri" ndəki məzənnə fərqləri yarandıqda hesabat dövründəki maliyyə vəziyyəti hesabatında tanınır və əks olunur.

Xarici bir şirkətin xalis investisiyasının bir hissəsini təşkil edən və ya xarici valyutada öhdəlikdən yaranan pul maddəsi üzrə məzənnə fərqinə gəldikdə xarici bir şirkətə qoyulmuş xalis investisiyanın hedcinqi kimi uçota alınır, maliyyə hesabatlarında kapital kimi təsnif edilir (Дружилловская Э.С., 2016). Üstəlik, hedcinq IFRS-də bazarın, faiz dərəcəsinin və ya valyuta riskinin təsiri nəticəsində itkiləri minimuma endirmək üçün bir şirkətin bir əməliyyatda iştirakı kimi müəyyən edilir.

Bununla birlikdə, iş təcrübəsində, heç bir hedcinq praktikasının olmadığı valyutanın ciddi devalvasiyası və ya ucuzlaşması nəticəsində (məsələn, valyuta nəzarəti nəticəsində valyuta qazancı gecikdirildikdə və ya öhdəlik həll edilə bilməz). Bu vəziyyətdə, IFRS, əldə edilmiş aktivin balans dəyərinə daxil edilməli olduqda, məzənnə fərqlərinin uçotunun alternativ metodundan istifadə edilməsini təmin edir. Üstəlik, bu, düzəliş edilmiş balans dəyərinin iki dəyərin ən altını keçməməsi şərti ilə mümkündür - aktivin dəyişdirilməsi dəyəri və aktivin satılması və ya istifadəsi nəticəsində bərpa edilə bilən məbləğ.

Hesabat verən şirkətin fəaliyyətinin ayrılmaz hissəsi olan müəssisə, öz işini xarici fəaliyyətinin davamı kimi aparır. Məsələn, idxal olunan malların hesabat verən bir şirkətə satılması və əldə olunan gəlirin geri qaytarılması. Bu vəziyyətdə, məzənnədəki dəyişiklik xarici təşkilatın pul maddələrini təsir edəcəkdir.

Xarici fəaliyyətlər fondlar toplayır, xərclər yaradır və gəlir əldə edir, borc verir, yəni şirkətin adi fəaliyyətlərini həyata keçirir. Bu səbəbdən yerli valyutanın məzənnəsində bir dəyişiklik olduqda, həm xarici, həm də hesabatlılığın cari və gələcək pul vəsaitləri axınlarına əhəmiyyətli təsir göstərmir şirkətlər. Məzənnədəki dəyişikliklər hesabat verən şirkətin xalis investisiyasına daha çox təsir göstərir.

Xaricdəki fəaliyyətləri (xarici şirkət) xaricdəki əməliyyatlardan ayırmaq üçün standartlarda xarici bir şirkətin əlamətlərini aşağıdakılardır:

- xaricdəki əməliyyatlar hesabat verən şirkətdən müstəqil şəkildə həyata keçirilir;

- hesabat verən şirkətlə əməliyyatlar xarici şirkətin fəaliyyətinin əksəriyyətini təşkil etmir;
- xarici bir şirkətin maliyyələşdirilməsi əsasən öz və ya borc (yerli) fondları hesabına həyata keçirilir;
- xarici şirkətin məhsul və xidmətlərinin elementlərini təşkil edən istehsal xərcləri əsasən yerli valyutada ödənilir;
- xaricdəki bir şirkətin satışları ümumiyyətlə hesabat verən şirkətin valyutasında deyil;
- hesabat verən şirkətin nağd pul axınları xarici təşkilatın gündəlik fəaliyyətindən təcrid olunmuş və ondan təsirlənməmişdir

Maliyyə hesabatlarında təqdim olunan, hesabat verən şirkətin ayrılmaz hissəsi olan xaricdəki əməliyyatlar üçün, hesabat verən şirkətin əməliyyatları üçün istifadə olunan eyni metodlardan istifadə etməklə yenidən hesablama aparılmalıdır:

- əsas vəsaitlərin ilkin dəyəri və amortizasiyası - aktivin alındığı tarixdəki məzənnə ilə və ədalətli dəyerdə qeydə alınarsa - qiymətləndirmə tarixindəki məzənnə ilə;
- ehtiyatların ilkin dəyəri - bu xərclər tarixindəki məzənnə ilə;
- bərpa edilə bilən məbləğ və ya aktivlərin realizə edilə bilən dəyəri müəyyənləşdirildiyi tarixdəki məzənnə ilə.

Praktiki səbəblərdən əməliyyatın keçirildiyi günün həqiqi məzənnəsinə yaxın bir məzənnədən istifadə edilməsinə icazə verilir. Bu müddət ərzində həyata keçirilən xarici valyutada aparılan bütün əməliyyatlar üçün istifadə olunan bir həftə və ya bir ay üçün orta məzənnə ola bilər. Yalnız valyuta məzənnələri ciddi şəkildə dəyişdikdə, orta məzənnənin istifadəsi etibarsızdır. Xarici fəaliyyət hesabatlarında gəlir və xərc maddələrinin yenidən hesablanması üçün oxşar yanaşma tətbiq olunur.

Xarici şirkətin maliyyə hesabatlarını hesabat verən bir şirkətin maliyyə hesabatlarına daxil etmək üçün aşağıdakı prosedurlar yerinə yetirilməlidir:

- xarici şirkətin aktivləri və öhdəlikləri son məzənnə ilə tərcümə olunmalıdır;
- xarici şirkətin gəlir və xərc maddələri əməliyyatlar tarixindəki məzənnə ilə çevrilir. Xaricdəki bir şirkət hiperinflasiya iqtisadiyyatının valyutasında hesabat verirsə, gəlir və xərc maddələri son məzənnə ilə çevrilir;
- məzənnə fərqi kapital kimi təsnif edilir.

Xarici şirkətin maliyyə hesabatları yenidən hesablandıqda, əməliyyat tarixinə gəlir və xərc maddələri arasında məzənnə fərqi yaranır son məzənnə üzrə aktiv və öhdəliklər; xarici bir şirkətə əvvəlcədən elan ediləndən fərqli bir xarici məzənnə ilə investisiya qoyuluşunun ilkin dəyəri; xarici valyuta kapitalındakı digər dəyişikliklər. Xarici və ya hesabat verən şirkətin cari və gələcək axınlarına az təsir göstərdiyinə və ya təsir etmədiyinə görə bu məzənnə fərqləri hesabat dövrü üçün gəlir və xərc kimi tanınmır.

Maliyyə hesabatları xaricdə hazırlanırsa Hiperinflasiya şəraitində fəaliyyət göstərən müəssisə, 29 №-li IFRS-a uyğun olaraq Hiperinflasiya Mühitində Maliyyə Hesabatı hazırlanmalı və sonra hesabat verən qurumun hesabat valyutasına çevrilməlidir.

Maliyyə hesabatları valyuta məzənnələrindəki dəyişiklikləri xarakterizə edən məlumatları açıqlamalıdır, yəni: mənfəət və zərər hesabındakı dövr üçün xalis mənfəət və ya zərəre daxil olan məzənnə fərqlərinin məbləği, kapitala daxil olan məzənnə fərqlərinin məbləği; alternativ metoddan istifadə edərək aktivin balans dəyərinə daxil olan məzənnə fərqlərinin məbləği.

Maliyyə hesabatlarının valyutası şirkətin yaşadığı ölkənin valyutasından fərqləniyə və ya hesabların valyutası dəyişdirilmişsə, bu dəyişikliklərin səbəbi açıqlanmalıdır. Maliyyə hesabatlarında əhəmiyyətli xarici əməliyyatların təsnifatı dəyişdirilmişsə, müəssisə dəyişikliklərin səbəblərini və mahiyyətini, bu dəyişikliklərin hesabat verilmiş əvvəlki dövrləri üçün mənfəət və ya zərəre təsiri və kapital haqqında təsnifatdakı dəyişikliyin təsirini açıqlamalıdır.

III FƏSİL. PUL VƏSAİTLƏRİNİN UÇOTU VƏ AUDİTİ METODİKASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. “Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında” hesabatda məlumatların açıqlanması və auditi

İstehsal müəssisələrin inkişafının vacib məqamlarından biri onların pul vəsaitləridir. Pul vəsaitlərinin ən likvid aktiv olmaları müəssisənin fəaliyyətində mühüm rol oynayır. Ümumi götürsək, bütün müəssisələr nağd pula öz işlərini daha tez və ucuz təşkil edirlər.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat, hesabat dövrü üçün pul və pul ekvivalentlərinin daxil olmasını və xaric olmasını əks etdirən sənəddir. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın hazırlanması və təqdim edilməsi eyni adlı BMUS 7 ilə tənzimlənir. Bu bəyanat bütün müəssisələr tərəfindən təqdim olunması üçün tələb olunur. Nağd pula birbaşa tələb və bank depozitləri daxildir.

Pul vəsaitlərinin ekvivalentlərinə dəyərində dəyişiklik riski əhəmiyyətsiz olan və asanlıqla əvvəlcədən təyin olunmuş pula çevrilə bilən qısa müddətli yüksək likvidli investisiyalar daxildir. MHBS bank overdraftlarını pul vəsaitləri kimi qəbul edir, yəni, MHBS-ya uyğun olaraq hazırlanmış maliyyə hesabatlarındakı nağd qalıq mənfi ola bilər.

Biz balans hesabatında pul vəsaitləri haqqında ümumi məlumatları tapa bilərik. Əsas diqqət yetirilməli olan məqam pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda odur ki, bu hesabat heç də yalnız bank əməliyyatlarının təhlilindən ibarət deyil. Tərtib olunmasında əsas məqsəd uzun müddət ərzində bank hesablarındakı əməliyyatları müəssisənin balansındakı nağd vəsaitlər, onların ekvivalentlərinin axınının təhlili ilə əlaqələndirməkdir.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın tərtib olunmasında əsas məqsəd maliyyə vəziyyətindəki dəyişmələrin əsas səbəblərini ortaya çıxarmaq, istifadəçilərə

düzgün məlumatları çatdırmaqdır. Daxilolmaların mənbələrini öyrənmək və pul vəsaitlərinin axını izah etmək hesabatın əsas məqsədidir.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda pul vəsaitləri üç fəaliyyət növü üzrə təsnif edilir:

- Əməliyyat fəaliyyəti, yəni. əsas gəlir gətirən fəaliyyətlər və digər fəaliyyətlər (investisiya və maliyyə xaric);
- İnvestisiya fəaliyyəti, yəni uzunmüddətli aktivlərin və digər investisiyaların (pul ekvivalenti xaricində) əldə edilməsinə və xaric edilməsinə yönəlmiş fəaliyyətlər;
- Maliyyələşdirmə üzrə fəaliyyət, yəni kapitalın və borc vəsaitlərinin tərkibində və miqdarında dəyişikliklərə səbəb olan fəaliyyətlər.

Cədvəl 7: "Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat"-da pul vəsaitlərinin hərəkətinin fəaliyyət növünə görə təsrifi

Fəaliyyət növü	Qolları	Çıxışlar
Əməliyyat fəaliyyəti	<ol style="list-style-type: none"> 1. malların satışından və xidmətlərin göstərilməsindən daxilolmalar; 2. hüquqların verilməsi, mükafat, komisiya haqqı üçün kirayə ödənişlərinin qəbulu; 3. sığorta haqları üçün sığorta istehsal müəssisələrinin qəbzləri və ödənişləri, tələblər 	<ol style="list-style-type: none"> 1. mal və xidmət tədarükçülərinə ödənişlər; 2. işçilərə əmək haqqının ödənilməsi; 3. maliyyələşdirmə və ya investisiya fəaliyyətləri ilə əlaqəli vergilər xaricində gəlir vergisi ödəmələri.
İnvestisiya fəaliyyəti	<ol style="list-style-type: none"> 1. əsas vəsaitlərin, qeyri-maddi aktivlərin və digər uzunmüddətli aktivlərin satışından əldə olunan gəlirlər; 2. digər istehsal müəssisələrindəki payların, habelə birgə müəssisələrdəki payların satışından əldə edilən gəlir; 3. digər tərəflərə verilən kreditlərin ödənilməsinə dair daxilolmalar. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. əsas vəsaitlərin, qeyri-maddi aktivlərin və digər uzunmüddətli aktivlərin alınması üçün ödənişlər; 2. digər istehsal müəssisələrinin səhmlərinin və ya borc alətlərinin, habelə müştərək müəssisələrdə payların alınması üçün ödənişlər; 3. digər tərəflərə borc vermək.

Maliyyələşdir mə üzrə fəaliyyət	<ol style="list-style-type: none"> 1. səhmlərin buraxılışından və ya digər kapital alətlərinin buraxılışından əldə edilən gəlirlər; 2. istiqrazlar, veksellər, ipoteka, kreditlər, habelə digər maliyyə alətlərinin buraxılışından əldə olunan gəlirlər. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. istehsal müəssisəsi səhmlərinin alınması və ya geri alınması zamanı sahiblərə ödənişlər; 2. kreditlərin qaytarılması; 3. maliyyə icarəsi öhdəliyini yerinə yetirmək üçün icarəçinin ödəmələri.
------------------------------------	--	---

Mənbə: (<https://www.ipnou.ru/article.php?idarticle=002608>)

Eyni əməliyyat müxtəlif yollarla təsnif ediləcək pul axınlarına səbəb ola bilər. Məsələn, eyni əməliyyat həm əməliyyat, həm də maliyyələşdirmə fəaliyyətləri kimi təsnif edilə bilər:

Faizli borcun qaytarılması həm faiz ödənişlərini, həm də borcun əsas məbləğini təmin edir. Borc nağd şəkildə ödənilirsə (xalisləşdirmə və ya natura şəkildə), bu, pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatında əks etdirilir, faiz ödənişləri əməliyyat fəaliyyətləri kimi, əsas borcun ödənişləri isə maliyyə kimi təsnif edilə bilər.

BMUS 7-yə uyğun olaraq pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat təqdim edərkən təşkilatlardan pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin tərkibini açıqlamalıdır. Pul vəsaitlərinin ekvivalentləri müəyyənləşdirilərkən fərqli təsnifatlardan istifadə edilə bilər, bu səbəbdən istehsal müəssisəsi pul və pul ekvivalentlərinin tərkibini müəyyən edən mühasibat siyasəti haqqında məlumatları açıqlamalıdır. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatının tərtib edilməsinin iki üsulu var. IAS pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın hazırlanması üçün birbaşa və ya dolaylı metodun məcburi olub-olmamasını nəzərdən keçirir. Oktyabr 2008-ci ildə IAS Maliyyə Hesabatlarının Təqdimatına dair İlk Baxış yayımladı. Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatının birbaşa metoda əsasən hazırlanması üçün bir tələb irəli sürməli idi. Əksəriyyət sənədin qəbul edilməsini dəstəkləməyib. İndi əksər istehsal müəssisələri birbaşa metoddan istifadə etməkdən imtina edir və dolaylı metoddan istifadə edirlər.

Pul vəsaitlərinin hərəkətləri haqqında hesabat tərtib edilərkən, miqdarda işarələr qoyarkən bir sıra xüsusiyyətlər mövcuddur:

Cədvəl 8: Cari aktiv və öhdəliklərdəki dəyişikliklərin tənzimlənməsi

Balans hesabatında artım	Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda düzəlişlər üçün işarələr	Balans hesabatında azalma	Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda düzəlişlər üçün işarələr
Cari aktivlər	Mənfi	Cari aktivlər	Müsbət
Cari borclar	Müsbət	Cari borclar	Mənfi
Nağdsız gəlir və xərc maddələrində dəyişikliklərin, habelə maliyyə və investisiya fəaliyyətindəki qazanc və zərərlərin tənzimlənməsi			
Mənfəət və zərər hesabatı göstəricisi		Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatda düzəlişlər üçün işarələr	
Xərc (zərər)		Mənfi	
Gəlir (mənfəət)		Müsbət	

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanıb

İstehsal müəssisələrinin hesabatlarında ödənilən və alınan faizlər və dividendlər, ümumiyyətlə əməliyyatlar pul vəsaitlərinin hərəkəti kimi təsnif edilir. Faiz və dividendlərin alınması və ödənilməsindən yaranan pul vəsaitləri ayrıca açıqlanmalı və əməliyyat, investisiya və ya maliyyələşdirmə fəaliyyətlərindən yaranan axınlar kimi təsnif edilməlidir. Pul vəsaitlərinin hərəkətləri haqqında hesabatı, mənfəət və zərər hesabatında xərc kimi tanınmasından və ya kapitallaşdırılmasından asılı olmayaraq hesabat dövrü ərzində cəmi faiz ödənişləri barədə məlumatları açıqlayır. Qeyri-maliyyə təşkilatlara gəldikdə, bu cür axınların təsnifatı ilə bağlı fikir birliyi yoxdur. Pul vəsaitləri və onların ekvivalentlərinin istifadəsini tələb etməyən investisiya və maliyyələşdirmə əməliyyatları pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatından çıxarılır və qeydlərdə açıqlanır.

BMUS 7 istifadəçilər üçün bir İstehsal müəssisələrinin maliyyə vəziyyətini və likvidliyini başa düşmək üçün faydalı ola biləcək əlavə açıqlamaları təşviq edir:

- gələcəkdə əməliyyat fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi, həmçinin borcun əsas məbləğinin ödənilməsi üçün verilə bilən istifadə olunmamış kredit fondlarının məbləği (mövcud kredit limiti);
- nisbi konsolidasiya metodundan istifadə edərək birgə müəssisədə iştirakla əlaqəli əməliyyat, investisiya və maliyyələşdirmə fəaliyyətləri ilə bölünən pul axını;
- cari məhsuldarlığı qorumaq üçün tələb olunan məbləğlərdən ayrı, iş gücünü artırmaq üçün tələb olunan kapital xərclərinin ümumi məbləği.

Əməliyyat fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitləri aşağıdakılarla təmsil oluna bilər:

- **Birbaşa metod** (nağd daxilolmaların və nağd ödənişlərin əsas növlərini açıqlayır);
- **Dolaylı metod** (mənfəət qeyri-pul əməliyyatları üçün düzəldilir (məsələn, amortizasiya, ehtimal olunan ehtiyatlar və s.), nəticədə əməliyyat fəaliyyətindən xalis pul axını müəyyən edilir. Bu metoddan istifadə edərək hazırlanmış bir hesabatda nağd qəbz növləri və nağd ödənişlər barədə məlumat açıqlanmışdır.

Birbaşa metod, ümumi pul vəsaitlərinin daxilolmaları və ödənişlərinin əsas növləri haqqında məlumatların açıqlanmasını təmin edir (Quliyev V., Fətullayev R. və Kərimov A., 2012). Nağd pul hərəkəti haqqında hesabatın hazırlanması üçün məlumat satış, satış dəyəri və mənfəət və zərər ilə tanınan digər maddələr düzəldilərək İstehsal müəssisələrinin mühasibat qeydlərindən əldə edilə bilər. Bu metodun üstünlükləri aşağıdakılardır:

- bu metoddan istifadə edərək hazırlanan hesabat əsas daxilolma mənbələrini və nağd pul axınının istiqamətlərini göstərir;
- müxtəlif cari öhdəliklər üçün ödənişlərin aparılması üçün vəsaitin mövcudluğu ilə bağlı əməliyyat nəticələrini çıxarmağa imkan verir;
- nağd daxilolmalar və ödənişlər büdcəsinə birbaşa əlaqələndirmə;
- hesabat dövrü üçün satış və pul daxilolmaları arasındakı əlaqəni göstərir.

Bu metodun mənfi cəhəti ondan ibarətdir ki, mənfəət və zərər hesabatı ilə pul vəsaitlərinin hərəkəti arasındakı əlaqəni açıqlamır. Bundan əlavə, böyük istehsal müəssisələri çox sayda pul köçürməsinə həyata keçirirlər, buna görə də xüsusi proqram təminatı olmadan hər bir ödəniş sənədinin əl ilə təsnif edilməsi lazımdır.

Dolayı metod hesablaşma dövründə formalaşan və mənfəət və zərər hesabatında təqdim olunan hesabat dövrünün xalis mənfəəti (zərəri) ilə əməliyyat fəaliyyətindən əldə olunan xalis pul vəsaitləri (dövr üçün pul və pul ekvivalentlərində artım) arasındakı fərqi müəyyən edir, balans məlumatlarına əsasən (hesabat dövrünün sonunda və əvvəlindəki pul vəsaitləri arasındakı fərq) nağd metodla hesablanır.

Dolayı metodla nağd pul hərəkəti hesabatının tərtib edilməsi, transformasiya metodu ilə mühasibat uçotu apararı və bu prosesi kifayət qədər avtomatlaşdırmaq imkanına malik olmayan istehsal müəssisələri üçün ən uyğundur. Dolayı metoddan istifadə edərək, pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat mənfəət və zərər hesabatı, hesabat dövrünün əvvəlində və sonundakı balans hesabatı, habelə maliyyə çevrilməsində istifadə olunan axınlara dair bəzi əlavə məlumatlar əsasında tərtib edilə bilər. ifadələr. Mühasibat sistemlərindən həqiqi pul axını barədə məlumatlar tələb olunmur və hesabatların avtomatlaşdırılması tələb olunmur. Bu metod, mənfəət və zərər hesabatının hər sətrində nə qədər pul olduğunu aydın şəkildə göstərməyə imkan verir.

Birbaşa metodun istifadəsi MHBS tərəfindən təşviq olunur (lakin tələb olunmur). Lakin birbaşa metodla pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın tərtib edilməsinin çətin ola biləcəyi mühasibat vəziyyətini təsəvvür etmək asan deyil. Dolayı metoddan istifadə edərək pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatının tərtib edilməsinin məqsəduyğunluğunu bir kənara qoyaraq qeyd etmək lazımdır ki, dolayı metod niyə mənfəətin olduğunu, lakin pulun olmadığını (və əksinə) aydın şəkildə görməyə imkan verir.

Əgər pul vəsaitləri əməliyyat fəaliyyətindən yaranıbsa onların hərəkəti birbaşa metodla aşağıdakı kimi hesablanır.

Cədvəl 9: Əməliyyat fəaliyyətindən yaranmış pul vəsaitlərinin hərəkət

Müştərilərdə plan pul vəsaitləri	X
- Təchizatçılara və işçilərə ödənilən pul vəsaitləri	(X)
+ Əməliyyatlardan əldə olan pul vəsaitləri	X
- Ödənilmiş faizlər	(X)
- Ödənilmiş mənfəət vergisi	(X)
= Xalis pul vəsaitləri	

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanıb

Dolayı metodla əməliyyat fəaliyyətindən yaranmış pul vəsaitlərinin hərəkətinin hesablanması isə aşağıda nümunə bir şirkət üzərindən göstərilmişdir.

Cədvəl 10: Üç illik dolayı metodla pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatının nümunəsi

Müddət bitir	12.31.2020	12.31.2019	12.31.2018
Vergidən əvvəl mənfəət	21 538	24 589	17 046
Əməliyyat fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti üçün düzəlişlər:			
Amortizasiya	2 790	2 592	2 747
Mənfəət tənzimlənməsi	4 617	621	2 910
Alacaqlarda artım / azalma	12 503	17 236	-
Borcdə artım / azalma	131 622	19 822	37 856
İnventarda artım / azalma	-	-	-
Əməliyyat fəaliyyətləri ilə əlaqəli digər maddələrdə (items) artım / azalma	(173 057)	(33 061)	(62 963)
Əməliyyat fəaliyyətindən xalis pul axını	13	31 799	(2 404)

Pul vəsaitlərinin axınında düzəlişləri:			
Kapital qoyuluşunda artım / azalma	(4 035)	(3 724)	(3 011)
İnvestisiyalarda artım / azalma	(201 777)	(71 710)	(75 649)
İnvestisiya fəaliyyətləri ilə əlaqəli digər maddələrdə artım / azalma	1 606	17 009	(571)
İnvestisiya fəaliyyətindən xalis pul axını	(204 206)	(58 425)	(79 231)
Maliyyələşdirmə fəaliyyətindən yaranan pul vəsaitlərinin hərəkəti üçün düzəlişlər:			
Ödənilən dividendlər	(9 826)	(9 188)	(8 375)
Səhmlərin satışı / alınması	(5 327)	(12 090)	133
İstehsal müəssisələrinin borclarında artım / azalma	101 122	26 651	21 204
Maliyyə fəaliyyətləri ilə əlaqəli digər maddələrdə artım / azalma	120 461	27 910	70 349
Maliyyələşdirmə fəaliyyətindən xalis pul axını	206 430	33 283	83 311
Valyuta məzənnələrindəki dəyişikliklərin təsiri	645	(1 840)	731

Göstərilən dövr üçün pul və pul ekvivalentlərində xalis artım / azalma:	2 882	4 817	2 407
---	-------	-------	-------

Mənbə: <http://www.taxes.gov.az/> - Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi Yanında Dövlət Vergi Xidmətinin məlumat bazası əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İstehsal müəssisələrinin xalis gəliri hesablanarkən amortizasiya və aktiv və öhdəliklərin strukturundakı dəyişikliklər kimi “nağdsız komponentlər” nəzərə alınır. Bu, əməliyyat fəaliyyətindən xalis pul axını məbləğini müəyyənləşdirməyə imkan verir. İki əsas tənzimləmə növü var:

- mənfəət və zərər hesabatının maddələri ilə əlaqəli;
- dövriyyə kapitalındakı dəyişikliklə əlaqələli.

Birinci düzəliş qrupu, pul vəsaitlərinin hərəkəti olmayan, lakin xalis gəliri təsir edən nağdsız maddələrin xaric edilməsinə, habelə investisiya və maliyyələşdirmə fəaliyyətləri ilə əlaqəli maddələrin xalis gəlirdən çıxarılmasına aiddir. Bu düzəlişlərdən sonra maliyyə təhlili üçün çox faydalı olan "dövriyyə kapitalındakı dəyişiklikdən əvvəl əməliyyat mənfəəti" aralıq göstəricisini alırıq hansı ki İstehsal müəssisələrinin rəhbərliyinə amortizasiya, faiz, vergidən əvvəl İstehsal müəssisələrinin real maliyyə vəziyyətini görməyə imkan verir. Bu göstərici EBITDA-ya bənzəyir, lakin hələ investisiya və maliyyələşdirmə işləri ilə bağlı xərcləri daxil etmədiyi üçün xalis mənfəət göstərmir.

İkinci qrupdakı düzəlişlər balans maddələrində dəyişiklikləri nəzərə almağa imkan verir. Məsələn, debitor borclarının hamısı nağd şəkildə ödənilirsə, əvəzləşdirmə əməliyyatları aparılmır və dövrün sonunda artmışdırsa, "dövriyyə kapitalındakı dəyişiklikdən əvvəl əməliyyat mənfəəti" göstəricisi bu dəyişikliklə azaldılmalıdır, çünki real pul axını, debitor borclarındakı artımın dəyəri ilə bu dövr üçün əldə edilən gəlirdən azdır.

Dolayı metod əməliyyat əməliyyatları baxımından pul vəsaitlərinin hərəkətini, investisiya və maliyyə fəaliyyətləri baxımından birbaşa metod izləməyə imkan verir.

Dolayı hesabat metodunun əsas çatışmazlığı, qeyri-pul maddələri və dövriyyə kapitalındakı dəyişikliklər barədə çoxlu məlumat toplamaq lazımdır. Bu məlumatları əldə etmək üçün İstehsal müəssisələrinin hesabatına daxil edilmədiyi üçün hesabların dövriyyəsinin təhlili tələb olunur. Dolayı metoddan istifadə edərək nağd pul hərəkəti haqqında hesabat yaratmaq üçün balans, mənfəət və zərər və kapitaldakı dəyişikliklər barədə hazır hesabatlarınız olmalıdır.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatındakı qeydlər:

- pul vəsaitlərinin və onun ekvivalentlərinin tərkibi;
- qrup tərəfindən istifadəsi mümkün olmayan pullar və pul ekvivalentlərinin əhəmiyyətli qalıqları (istifadənin mümkünsüzlüyünün səbəblərini göstərməklə);
- istehsal potensialını qorumağa yönəlmiş fondlardan ayrı istehsal gücünü artırmağa yönəlmiş pul axınlarının miqdarı;
- hesabat verilə bilən seqmentlər üzrə pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə məlumat;
- digər müvafiq məlumatlar.

“Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında” hesabatın auditi

Mühasibat və audit prosedurları istehsal müəssisəsindən istehsal müəssisəyə və sənayedən sektora fərqlənir, lakin nağd audit prosedurları hər kəs üçün eynidir. İstehsal müəssisəsinin nağd qalığının dəqiq yazılmasını təmin etmək üçün ümumiyyətlə standart prosedurlardan istifadə olunur. Nağd audit prosedurlarını bilmək istehsal müəssisəsi üçün hər hansı bir "sürpriz" in aradan qaldırılmasına kömək edə bilər. Nağd qalıqları yoxlanarkən istifadə olunan əsas audit proseduru, auditorların istehsal müəssisəsi banklarına bank hesablarının qalıqlarını birbaşa yoxlamaq istəyi ilə yaxınlaşmasıdır.

Xarici valyutada olan nağd pulu olan istehsal müəssisələri üçün nağd yoxlama prosesinin bir hissəsi bir valyutanın digər valyutaya çevrilməsi prosesinin yoxlanılmasını əhatə edir. Köçürmələri yoxlamaq üçün auditor müəyyən bir tarixdə qüvvədə olan məzənnədən istifadə edərək vəsait qalığını müstəqil olaraq hesablayır.

Alınmış göstəricilər istehsal müəssisəsinin göstəricisinə yaxındırsa, auditor bu nəticəni sənədləşdirir və yoxlamaya keçir. İstifadə edilən dərəcədə maddi fərqlə nəticələnən bir fərq varsa, auditor istehsal müəssisəsinin dərəcəsinin düzgün olub olmadığını müəyyənləşdirməlidir.

Təsnifat. Auditorlar həmçinin vəsaitlərin təsnifatının düzgünlüyünü yoxlamalı ola bilərlər. Müqavilə ilə məhdudlaşdırılan nağd qalıqlar və ya girov kimi girov qoyulmuş nağd pul qalıqları kimi müəyyən pul qalıqları, açıqlama və təsnifat qaydalarına malikdir. Bəzi hallarda, bu qalıqlar balansda pul şəklində göstərilməməlidir məsələn, investisiya kimi göstərilməlidir. İstehsal müəssisəsi yoxlanılırsa və girov ilə bağlı müqavilə öhdəlikləriniz varsa, müvafiq pul təsnifatını təmin etmək üçün bu müqavilələri nəzərdən keçirilib-keçirilmədiyindən əmin olmaq lazımdır.

Kapitaldakı dəyişikliklər hesabatının göstəricilərinin etibarlılığını yoxlamaq proseduru yerinə yetirərkən auditorun diqqəti aşağıdakılara yönəldilməlidir:

- yoxlanılan qurum, MHBS standartlarından istifadə edib-etmədiyi və ya özü tərəfindən müstəqil olaraq hazırlandığı;
- kapitaldakı dəyişikliklərə dair hesabatın göstəricilərinin hazırlanması prosedurunun tənzimləyici qanunların müddəalarına uyğun olub-olmaması.

Auditor kapitaldakı dəyişikliklər barədə hesabatın göstəricilərini formalaşdırarkən tənzimləyici qanunların tələblərinə cavab verildiyini yoxlamalıdır. Balansa və mənfəət və zərər hesabatına dair izahatlar, İstehsal müəssisəsinin kapitalındakı dəyişikliklər (nizamnamə, ehtiyat, əlavə və s.) haqqında əlavə məlumatları açıqlamalıdır.

Kapitaldakı dəyişikliklər hesabatında aşağıdakıları əks etdirmək tələb olunur:

- hesabat dövrünün əvvəlindəki kapitalın miqdarı;
- əlavə səhm emissiyası, əmlakın yenidən qiymətləndirilməsi, əmlak artımı, hüquqi şəxsin yenidən təşkili (birləşmə, ələ keçirilmə), gəlir, uçot və hesabat qaydalarına uyğun olaraq ayrı bir artımla kapital artımı; birbaşa kapital artımına aiddir;

- səhmlərin nominal dəyərinin azaldılması, səhmlərin sayının azaldılması, hüquqi şəxsin yenidən təşkili yolu ilə kapitalın ayrıca endirilməsi ilə azaldılması, mühasibat və hesabat qaydalarına uyğun olaraq birbaşa kapitalın azaldılmasına aid olan xərclər hesabat dövrünün sonunda kapitalın miqdarı.

Ehtiyat və fond növləri, habelə hesabat dövrünün sonundakı qalıqlardakı dəyişikliklər barədə məlumatların əks olunması qaydası, təşkilat tərəfindən sifarişdə verilmiş nümunələrə əsasən mühasibat formaları hazırladıqda və qəbul etdikdə müstəqil olaraq müəyyən edilir.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatının göstəricilərinin etibarlılığının yoxlanılması aşağıdakılardan ibarətdir:

- yoxlanılan müəssisə, MHBS standartlarından istifadə edib etmədiyi və ya özü tərəfindən müstəqil olaraq hazırlandığı;
- nağd pul hərəkəti hesabatının göstəricilərinin yaradılması prosedurunun tənzimləyici qanunların müddəalarına uyğun olub-olmaması.

Yoxlama apararkən, pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın göstəricilərini formalaşdırarkən tənzimləyici qanunların tələblərinin yerinə yetirilib-yetirilməməsini yoxlamaq lazımdır.

Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatın məlumatları, cari, investisiya və maliyyə fəaliyyətləri kontekstində İstehsal müəssisəsinin maliyyə vəziyyətindəki dəyişiklikləri xarakterizə etməlidir.

Auditor ölkənin pul vahidi və xarici valyutada pul vəsaitlərinin mövcudluğu (hərəkəti) barədə məlumatları yoxlayır. Xarici valyutanın hərəkəti barədə məlumat, təşkilat tərəfindən qəbul edilmiş pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatı ilə əlaqəli olaraq hər növü üçün hazırlanır. Bundan sonra xarici valyutada tərtib edilmiş hər hesablamının məlumatları, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının maliyyə hesabatları tarixinə olan məzənnəsi ilə yenidən hesablanır. Fərdi hesablamalar üçün əldə edilmiş məlumatlar, pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatının müvafiq göstəriciləri doldurulduqda ümumiləşdirilir.

Hesabatda cari, investisiya və maliyyə fəaliyyətləri kontekstində hesabat dövrünün əvvəlində və sonundakı qalıqları nəzərə alınmaqla pul vəsaitlərinin hərəkəti (daxilolma, vəsaitin yönəldilməsi) barədə məlumatlar olmalıdır.

İstehsal müəssisəsinin kassasında, hesablaşma, xarici valyuta xüsusi hesablarında saxlanılan vəsaitlərin uçotu üçün müvafiq hesablarda qeydə alınan vəsaitlərin hərəkəti barədə məlumat ilin əvvəlindən etibarən hesablama qaydasında əks olunur və valyutada təqdim olunmalıdır.

Auditor, transkriptlərdə faizlərin və dividendlərin ödənilməsi (qəbzi) ilə yanaşı fəvqəladə halların nəticələri ilə əlaqəli pul vəsaitlərinin hərəkəti ayrıca açıqlanmalı olduğunu unutmamalıdır. Gəlir vergisi və digər oxşar məcburi ödənişlər üçün pul vəsaitlərinin hərəkəti məlumatları, xüsusi olaraq investisiya və ya maliyyələşdirmə fəaliyyətləri ilə əlaqələndirilə bilmədikləri halda, cari əməliyyatlardakı məlumatlar daxilində ayrı-ayrılıqda bildirilməlidir.

Xarici valyutanın satışından kredit təşkilatlarında olan hesablara və ya istehsal müəssisəsinin kassasına vəsait daxil olduqda, müvafiq məbləğlər cari fəaliyyət məlumatlarında əsas vəsaitlərin və digər əmlakın satışından əldə olunan pul daxilolmaları kimi əks olunur. Bu halda satılan xarici valyuta miqdarı, cari fəaliyyətlər üçün vəsait xərclənməsini xarakterizə edən məlumatlara müvafiq xərcləmə istiqamətində daxil edilir.

Xarici valyuta alarkən köçürülmüş vəsait müvafiq ərazidəki cari fəaliyyət məlumatlarına daxil edilir. Əldə edilmiş xarici valyuta qəbzləri cari fəaliyyətlər üçün ayrıca və ya digər daxilolmaların bir hissəsi kimi əks etdirilir (əsas vəsaitlərin və digər əmlakın satışından əldə edilən daxilolmalar istisna olmaqla).

3.2. Pul vəsaitlərinin uçotu və auditinin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

Mühasibat uçotunun inkişafındakı mövcud tendensiya və təşkilatların maliyyə hesabatlarının formalaşdırılması qaydası onların daha da təkmilləşdirilməsinə və beynəlxalq maliyyə hesabatları standartlarına yaxınlaşmasına ehtiyac ilə xarakterizə olunur. Nəticədə beynəlxalq maliyyə hesabat standartlarının tətbiqi hesabatların hazırlanmasına, filialların fəaliyyətinin təhlilinə, idarəetmənin optimallaşdırılmasına, beynəlxalq bazarlardan maliyyə və investisiyaların cəlb edilməsinə kömək etməlidir.

Ölkəmizdə mühasibat və hesabat standartlarının beynəlxalq tərəfdaşlara yaxınlaşdırılması səbəbindən mühasibat və hesabat sistemlərinin uyğunlaşdırılması prosesi əslində ola biləcəyindən nisbətən yavaş sürətlə davam edir. Hazırda beynəlxalq maliyyə hesabat standartları əsasən neft və qaz şirkətləri və iri banklar tərəfindən tətbiq olunur. Bunun səbəbi, bu cür təşkilatların qiymətli kağızlarının fond bazarında alqı-satqısı olması və onlardan MHBS-a uyğun olaraq hesabatlarının hazırlanması tələb olunur. Buna görə də, müəssisələr IFRS-i yerli iqtisadiyyatın reallıqlarına uyğunlaşdıraraq tətbiq etməyin ən rəşional yollarından birini seçmişlər.

Eyni zamanda, MHBS sahəsində ixtisaslı mütəxəssislərin hazırlanmasının intensivləşməsi müşahidə olunur ki, bu da onların sayında əhəmiyyətli dərəcədə artım olacağına ümid etməyə imkan verir.

İstehsal müəssisələri arasında ən geniş yayılmış, MBUS-a uyğun olaraq dəyişdirilmiş maliyyə hesabatlarıdır və bu da şirkətlərin investora şirkətlərin fəaliyyəti barədə maliyyə məlumatlarının şəffaflığını tələb edən beynəlxalq kapital bazarlarına yaxınlaşmalarına imkan verir. Bu şəkildə hazırlanan hesabatlar investora onlara verilən kapitalın necə istifadə edildiyini izləmək imkanı verir (Quliyev V., Fətullayev R. və Kərimov A., 2012).

Azərbaycanda xarici investisiyalı bir çox şirkət var, onların dəyişdirilmiş hesabatları onları konsolidə edilmiş maliyyə hesabatlarına daxil etmək üçün zəruridir. Yerli mütəxəssislər hesabatların dəyişdirilməsinin təqdimetmənin daha məqbul bir üsul

olduğunu düşünürlər. Beləliklə, mühasibat uçotunun MHBS-ə yaxınlaşdırılması yalnız təşkilatların hesabatlarını hazırlamaq üçün xərclərini azaltmağa deyil, həm də kapital cəlb etmək xərclərini azaltmağa kömək edir.

MHBS ilk növbədə bütün maliyyə hesabatlarının istifadəçilərinin mənafeyini qoruyur, hazırdakı mühasibat və hesabat standartları isə ilk növbədə dövlətin mənafelərini qorumağa çalışır. Hər hansı bir yerli müəssisənin mühasibat siyasətində maliyyə hesabatlarının hansı istifadəçilərinin ən yüksək prioritet olduğunu əks etdirməli olduğuna inanırıq. Hər halda, maliyyə hesabatlarının kimin prioritet istifadəçisi olmasından asılı olmayaraq bunlar müəyyən keyfiyyət xüsusiyyətlərinə cavab verməlidir:

- başa düşülmə;
- aktuallıq;
- əhəmiyyətlik;
- etibarlılıq;
- doğru təqdimat;
- mahiyyətin formadan üstün olması;
- bitərəflik;
- təqdir;
- tamlıq;
- vaxtında;
- müqayisə;
- fayda və xərclər arasındakı balans;
- keyfiyyət xüsusiyyətləri arasındakı balans;
- etibarlılıq və obyektiv təqdimat.

Beynəlxalq tələblərə uyğun olaraq formalaşdırılan maliyyə hesabatlarının məqsədi maliyyə hesabatları istifadəçilərinə şirkətin maliyyə vəziyyəti, fəaliyyəti və maliyyə vəziyyətindəki dəyişikliklər barədə yüksək keyfiyyətli (müvafiq, etibarlı, anlaşılan, müqayisə edilə bilən) məlumatlar verməkdir.

İndiki dövrdə ölkəmizin hesabatlarının məlumat məzmunu ilə əvvəlki illərdəki maliyyə hesabatlarının məlumat məzmunu ilə müqayisə etsək, bu göstəricinin kəskin bir azalmaya məruz qaldığı görülə bilər. Bu, maliyyə hesabatlarının keyfiyyət xüsusiyyətlərinin beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması prosesində baş verdi.

“İnformasiya məzmunu” termini nə beynəlxalq, nə də ölkədəki mühasibat və hesabat standartlarında qeyd olunmur. Buna baxmayaraq, “maliyyə hesabatlarının istifadəçilərə mümkün qədər dolğun, hərtərəfli və təfərrüatlı məlumat vermək, təşkilatın fəaliyyətinin tam idarəetmə təhlilini aparmaq üçün lazımı materialları təqdim etməyə kömək etmək qabiliyyəti” olaraq təyin edilməlidir.

Xüsusilə, bu, fəaliyyətlərinin xüsusi xüsusiyyətləri ilə seçilən milli iqtisadiyyat sahələrinə aid olan təşkilatların mühasibat (maliyyə) hesabatlarına aiddir. Məsələn, kənd təsərrüfatı təşkilatlarının maliyyə hesabatlarının məzmunu daha əvvəl həm yem istehlakı, həm də heyvanların sentner yem vahidində artımının sentneri barədə məlumat əldə etməyə imkan verdi; aktiv maddələrdə gübrə istehlakı və s. Hətta standart maliyyə hesabatı şəklində də göstəricilərində kəskin azalma müşahidə edirik. Beləliklə, balansın borcundakı borcların və aktivindəki debitor borclarının dekodlanması kimi demək olar ki, bütün ümumiləşdirilmiş məlumat maddələri yoxa çıxdı. Göstəricilərdəki azalma "Maliyyə nəticələri haqqında hesabat" formasını da təsir etdi. Maliyyə hesabatları formalarından bir çox istinad göstəriciləri itib.

Beynəlxalq tələblərə yanaşma səbəbindən maliyyə hesabatı göstəricilərindəki azalmanın idarəetmə hesabat formalarının inkişafı və təsdiqlənməsi və mühasibat təfərrüatlarının hesabatlardakı qeydlərdə daha geniş açıqlanması ilə müşayiət olunacağına inanırıq. Heç kim inkar etmir ki, mühasibat, bir təşkilatın rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün idarəetmə qərarları qəbul etməyə imkan verən dərin iqtisadi təhlil aparmaq üçün lazımı məlumat verməlidir. Fikrimizcə, təsdiqlənmiş daxili hesabat formaları təşkilatın mühasibat siyasətində öz əksini tapmalıdır.

Bu tədbirlər ilə məhdudlaşmadan, idarəetmə iqtisadi təhlili üçün informasiya dəstəyi yarada biləcək idarəetmə uçotu məqsədləri üçün hesabat formalarının

hazırlanması və təsdiqlənməsi lazımdır (Владимировны П.М., 2017). Eyni zamanda, idarəetmə analizinin əsas prinsipinə riayət etmək məsləhətdir - hər bir maliyyə məsuliyyəti mərkəzində mühasibat uçotu, təhlil və idarəetmə üçün zəruri olan idarəetmə qərarları qəbul etmək üçün uyğun olan informasiya axınlarını formalaşdıran idarəetmə uçotu formaları olmalıdır.

İstehsal müəssisənin işinin xüsusiyyətlərini nəzərə almalı olan izahlı qeydin bir hissəsi kimi idarəetmə hesabat formaları üçün bir şablon hazırlamağı da təklif edirik. İdarəetmə uçotu düşünülmüş şəkildə təşkil olunmalıdır - maliyyə hesabatlarının formalarının azaldılması, mühasibat şöbəsinin təşkilatın rəhbərliyinə tam hüquqlu bir məlumat əsasında səmərəli qərarlar qəbul etməyə imkan verən məlumatlar təqdim etmək ehtiyacından azad olması demək deyil. dərin idarəetmə təhlili.

Maliyyə və idarəetmə hesabatlarının tərkibi, forması və məzmunu təşkilatın mühasibat siyasətində təsdiqlənməlidir. Bir mühasibat siyasətinin yalnız maliyyə uçotu məqsədləri üçün deyil, həm də vergi və idarəetmə uçotu məqsədləri üçün təsdiqlənməsini tövsiyə edirik.

Müasir şəraitdə üç növ mühasibat siyasətinin formalaşması həm bütövlükdə müəssisə səviyyəsində, həm də maliyyə məsuliyyəti mərkəzlərində qərar qəbuletmə fəaliyyətinin nəticələrinə görə icraçıların və rəhbərliyin məsuliyyət səviyyəsini artıracaqdır. Üç mühasibat siyasətinin qurulmasına ehtiyac maliyyə, idarəetmə və vergi uçotuna praktik yanaşmaları tənzimləyən tənzimləmələrdəki ciddi fərqlərdən qaynaqlanır. Başqa sözlə, təşkilatlar mühasibat uçotunun analitikliyini artırmaq üçün üç növ mühasibat siyasətini inkişaf etdirməli və təsdiqləməlidirlər: maliyyə, vergi və idarəetmə.

Hər bir mühasibat siyasətinin növü və müvafiq hesabat formalarının hazırlanması üçün məsul mütəxəssislər təyin edilməli və müvafiq iş axını cədvəli tərtib edilməlidir. Təşkilat rəhbəri hesabat formalarının paketini və onların hazırlanması qaydalarını təsdiqləməlidir. Hər bir mühasibat siyasətinin, maliyyə, vergi və idarəetmə

hesabatlarının hazırlanması üçün müvafiq olaraq ayrıca sənəd dövriyyəsi cədvəli olmalıdır.

Təklif etdiyimiz tədbirlər təşkilatlara imkan verəcəkdir:

- yerli mühasibatın beynəlxalq standartların tələblərinə yaxınlaşdırmaq;
- mühasibat və hesabatların məlumat məzmununu artırmaq;
- idarəetmə uçotu və hesabatlarının əhəmiyyətini və statusunu artırmaq.

Bildiyiniz kimi, mühasibat siyasətinin keyfiyyət parametrlərinə, xüsusən də təşkilatda daxili nəzarətin olması təsir göstərir. Auditorların yoxlamaya başlamazdan əvvəl, ilk növbədə mühasibat sisteminin, daxili nəzarət sisteminin sınıanması ilə birlikdə olması heç də boş yerə deyildir. Daxili nəzarət sisteminin də üç hissəyə bölünməsi lazımdır:

- daxili nəzarət maliyyə sistemi;
- daxili nəzarət vergi sistemi;
- daxili nəzarətin idarəetmə sistemi.

Mühasibat və analitik işlərin mühasibat və hesabatların məlumat məzmununun seqmentlər üzrə artırılması baxımından dərinləşdirilməsini, şirkətlərin fəaliyyətinin əsas sahələrini təhlil etməyə, işlərinin risklərini və gəlirliliyini qiymətləndirməyə imkan verən seqment hesabatlarının hazırlanmasını təklif edirik.

Beləliklə, mühasibat şöbəsi aşağıdakıları təmin etməlidir:

- hesabatlarda göstərilən məlumatların analitikliyini azaltmadan, yerli müəssisələrin maliyyə hesabatlarının MHBS ilə yaxınlaşması;
- vergi və idarəetmə uçotu məqsədləri üçün uçot siyasətinin formalaşdırılması;
- müvafiq mühasibat və hesabat daxili nəzarət sistemlərinin işləməsi.

Müasir şəraitdə kompüter texnologiyası müxtəlif təşkilatların fəaliyyətinə ahəngdar şəkildə qarışdıqda, mühasibat uçotu, təhlil və auditin kompüterləşdirilməsi çoxlu miqdarda iqtisadi məlumatın səm'lıərəli işlənməsi üçün əsas vasitədir. Mühasibat işini xeyli asanlaşdıracaq mühasibat uçotunun avtomatlaşdırılmasıdır. Bu səbəbdən

mühasibat uçotunu inkişaf etdirməyin yollarından biri mühasibat formasını təkmilləşdirmək, yəni daha universal ilə əvəz etməkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqat işində istehsal müəssisələrinin pul vəsaitlərinin uçotu siyasəti və audit metodikasına haqqında əsasnaməsində göstərilən istiqamətlərinə uyğun olaraq müvafiq bölmələrin ayrılması məqsədəuyğun hesab edilir. Belə bölmələr də öz növbəsində, bu müəssisələrin uçot siyasətinin tərkib elementləri kimi qiymətləndirilir. Mühasibat və auditin inkişafı və optimallaşdırılması üçün Azərbaycan qanunvericiliyi və beynəlxalq standartlar daim təkmilləşdirilir. Birinci fəsildə maya ilə əlaqəli məsrəfləri tənzimləyən standartlar və qanunlar, mayanın tərkib hissələrinə bölünməsi çox ətraflı şəkildə müzakirə olunur.

Düzgün maliyyə hesabatı kreditorların, özəl sektorun, əlavə investisiyaların cəlb edilməsi və sanksiyalar və cərimələr şəklində nəticəsiz vergi yoxlamasının aparılması imkanının təmin edilməsi üçün vacib şərtidir.

İstehsal qiyməti yaratarkən aşağıdakı üç qaydaya istinad etmək vacibdir:

- çəkilən xərclərin sənədli sübutu;
- xərclərin istehsal yönümlüyü;
- çəkilən xərclər dövrü ilə bu məsrəflərin ödənilməsi dövrü arasında əlaqənin olmaması.

Birinci fəsildə hər bir qayda ətraflı izah olunur və bu qaydaların tətbiq edilməsinin əsasları göstərilir.

Növbəti fəsillərdə istehsal müəssisələrində pul vəsaitlərinin uçotu və audit məsələləri və pul vəsaitlərinin uçotu və audit metodikasının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri araşdırdıq və qurduq. Yeni audit üsulları və alt texnika qurduq.

İkinci fəslin birinci bəndində bu üsullar ətraflı təsvir edilmişdir. Gələcəkdə auditorun malik olması lazım olan keyfiyyətləri və xərclər auditorunun diqqət yetirməli olduğu detalları araşdırdıq və müəyyən etdik. Yoxlama zamanı araşdırılmalı olan əsas mühasibat reyestrləri yaradılmışdır. Yalnız audit yox, həm də mühasibat uçotu metodları qurulmuş və araşdırılmışdır.

Maliyyə auditı zamanı əsas məlumat mənbələri araşdırılır. Mühasibat uçotu elementləri təhlil olunur. Maliyyəni təsir edən əsas amillər müəyyən edilmişdir, onun azaldılması üsulları hazırlanmışdır.

Bundan əlavə, xərclərin uçotu və təftişi metodları və metodologiyası açıqlanır. Metodologiya metodlardan metodologiyanın metodlar məcmusu olması ilə fərqlənir. Metodologiya metodlar haqqında elmdir.

Fəsilə müxtəlif yoxlama metodları müəyyənləşdirilir və yoxlama növü, vizual müşahidə üçün yoxlama və yoxlamanın növünə görə, auditorun mütləq iştirakı lazım olmadığı birbaşa inventarizasiyaya, sənəd yoxlama və simulyasiya daxil olmaqla sənədli yoxlama üçün kateqoriyalara ayrılır.

Maliyyə sonrası mühasibat uçotu və məsrəf uçotu məlumatlarının doğruluğunu təsdiqləməkdə əsas rol xarici auditin üzərinə düşür. Bu səbəbdən müasir dövrdə auditin əhəmiyyəti artmaqdadır. Bir xərc auditində çox vacib bir element, audit zamanı tətbiq olunan audit prosedurlarının siyahısı və təsviridir. Yoxlama prosedurlarına ardıcıl bir nömrə və bu nömrə ilə əlaqəli müvafiq prosedurun adı verilir. Bu prosedurlar müvafiq prosedurların həyata keçirilməsi üçün zəruri olan müştəri sənədlərinin formalarını müəyyənləşdirir (məsələn, ilkin sənədlər, müxtəlif qeydlər). Ardıcıl, bundan dərhal sonra audit zamanı istifadə olunan zəruri normativ sənədlərin prosedurlarını, onlara istinadları, nömrələrini izləyir. Normlar və standartlar və auditin aparıldığı digər məlumat bazası. Tətbiqi auditin texnika və texnologiyasının, auditorun tətbiq etməli olduğu tövsiyə olunan metod və metodların siyahısı ilə təsviri, müəyyən edilmiş audit prosedurlarının növbəti mərhələsidir. Yoxlamada son addım yoxlanılmış və toplanmış audit məlumatlarının istifadəçilərinə müvafiq hesabat şəklində audit nəticələrinin verilməsi və bu baxımdan son prosedur nəticələrin təqdim edilməsi, yəni təqdim edilməsidir auditor sənədinin iş forması. Və sənədlərin şifrələnməsi tətbiq olunur. Hər bir xüsusi sənədə bənzərsiz bir şifrə (kod) verilir.

İstehsal dövründə məsrəflərin yoxlanılması metodlarını inkişaf etdirərkən tədqiqat və məhsulun maya dəyərinin müəyyənləşdirilməsi prosesində aparılmış xərcləri

hesablama maddələri ilə təsnif etmək məsləhətdir. İstehsal prosesi auditinin əsas məqsədi maya dəyərini nə qədər düzgün hesablandığını yoxlamaqdır.

Bir təşkilatda məlumatları qeyd etmək üçün istifadə olunan normativ sənədlərin siyahısını və mühasibat uçotunun təkmilləşdirilməsi metodlarını araşdırdıq. Yaradılan elektron mühasibat sistemi müəssisədəki mühasibat modelini təkmilləşdirəcək və müəssisədəki məlumatların uçotunu sürətləndirəcəkdir.

Məsərəflərin uçotu və auditinin metodoloji, nəzəri və praktik problemlərinin öyrənilməsinə həsr olunmuş bu dissertasiya tədqiqatı, müəssisədə maya uçotundan istifadə edən və sonrakı auditə məruz qalan müəssisələrin kritik tətbiqi problemlərinin həllinə yönəldilmişdir.

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən, bu dissertasiya işi çərçivəsində aparılan tədqiqat işləri aşağıdakı nəticələrə gəlməyə və müvafiq təkliflər formalaşdırmağa imkan verir. Yoxlamanın düzgünlüyü və tamlığı, auditorun yoxladığı cavab axtarışı üçün auditorlara verilən sualların siyahısından çox asılıdır.

Biz də auditdə xüsusi audit metodlarının tənzimlənməməsini təklif edirik. Bunun səbəbi, yoxlayıcıların özlərinin mütəxəssis olmasıdır, yoxlama metodlarını bilmələri tələb olunur. Hal-hazırda Azərbaycanda audit nəzəriyyəsi mühasibat və audit ilə bağlıdır. Mühasibat uçotu məlumatlarla olduqca qarışıq və vergi uçotu, onun qaydaları və dərəcələri, habelə idarəetmə uçotu göstəriciləri ilə qarışdırıla bildiyindən maliyyə və mühasibat hesabatı standartlarında ifadələrin dəqiqliyi kifayət deyil.

Bu baxımdan audit metodologiyası yoxlanılan müəssisələrin mühasibat metodologiyası ilə çox yaxından əlaqəlidir. Mühasibat məlumatlarının tərtibi prosesində mühasibat hüquqi normalara və məntiqə əsaslanan məlumatlar yaradır.

Buna baxmayaraq, auditor audit zamanı göstəricilərin davranış qanunauyğunluqlarını öyrənməlidir, çünki hər hansı bir iqtisadi göstəricinin formalaşmasına və ehtimal olunan rəqəmlərinə uyğun xas bir nümunəsi var.

Bu dissertasiya işinin son fəslində problemlərə həll yolları təklif edilərək, həm mühasibin, həm də auditorun məsrəf uçotunda qarşılaşdıqları təsvir olunan çətinliklərin

əksəriyyətinə xüsusi həllər təklif edilmişdir. Mühasibat işində keyfiyyətinin artırılması üçün konkret həllər verilmiş, standart və normaların necə tətbiq edilməsi ətraflı araşdırılmışdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Beynəlxalq uçot və hesabatata giriş”
2. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. «MINIMAX Consulting». Bakı 2004, 14s.
3. Ataşov B.X., Novruzov N.A., İbrahimov E.Ə. Maliyyə nəzəriyyəsi. (2014) Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, “Kooperasiya” nəşriyyatı, 648 səh;
4. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi Kollegiyasının 18.10.2018-ci il tarixli, Q-09 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına, Kiçik və Orta Sahibkarlıq Subyektləri üçün Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına və İctimai Sektor üçün Mühasibat Uçotunun Beynəlxalq Standartlarına uyğun olaraq memorial order forması əsasında sintetik uçotun aparılması Qaydası”. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin internet saytı. www.maliyye.gov.az.
5. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi Kollegiyasının 18.10.2018-ci il tarixli, Q-09 sayılı Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərində uçotun aparılması Qaydaları”. Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin internet saytı. www.maliyye.gov.az.
6. Azərbaycan Respublikasının “Təhsil haqqında” Qanunu. 19 iyun 2009-cu il.
7. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 1995-ci il.
8. Bağırov D.A, Həsənli M.X ., (2011). “Maliyyə” dərsliyi. Bakı: “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı .-344 səh;
9. Cəfərli H.A (2009) İqtisadi təhlil.Dərslik, Bakı, “Elm və Təhsil” Nəşriyyatı, -560 səh;
10. Damət Bağırov, Mirələm Həsənli. Maliyyə (2011), Dərs vəsaiti (ikinci buraxılış). Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı,-384 səh;

11. Devid A., Anne B., Ann Y.(2003) Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları: nəzəriyyədən praktikaya, (Tərcümə Quliyev V.M.), Bakı, 2010
12. Fətullayev R. (2019) “Beynəlxalq mühasibat uçotunun əsasları (Maliyyə uçotu), Bakı, “Nurlan” Nəşriyyat Poliqrafiya Mərkəzi,-320 səh;
13. Həsənov Elvin, Əlimərdanov Elvin (2018), “Mühasibat Uçotu (GAAP və İFRS)” Bakı.
14. Kərimov A., (2014), Mühasibat uçotu və vergilər. Bakı, “Oğuz Eli” nəşriyyatı 258 səh;
15. Quliyev V., Fətullayev R. və Kərimov A., (2012), Beynəlxalq uçot və hesabat giriş. Bakı, “İqtisadi Araşdırmalar və Tədris Mərkəzi” nəşriyyatı, 280 səh;
16. Mehdiyev V.M. Milli Mühasibat Uçotu Standartları və kompüter mühasibatı: mahiyyəti, formalaşdırılması və tətbiq edilməsi problemləri. Bakı, “SABAH” nəşriyyatı, 2014. 228 s.
17. Mühasibat uçotu: təlimatlar, qanunlar, qaydalar Bakı-2013 səhifə 756;
18. Salahov Ə.S. (2007) Azərbaycanda mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və kompüterləşdirilməsinin bəzi problemləri /Qloballaşma prosesində Qafqaz və Mərkəzi Asiya: II Beynəlxalq Konqres, iqtisadi və beynəlxalq münasibətlər, (Məqalələr toplusu), I kitab. Bakı, “Qafqaz Universiteti” Nəşriyyatı, 70 səh;
19. Salahov Ə.S. (2008) Mühasibat uçotunun beynəlxalq standartlara uyğun təkmilləşdirilməsi nəzəri və metodoloji əsasları haqqında //Kooperasiya: Tarix və reallıqlar (Məqalələr və tezislər toplusu). Bakı, “Kooperasiya” nəşriyyatı, 578 səh;
20. Səbzəliyev S.M. Maliyyə hesabatı: formalaşması və təkmilləşdirilməsi problemləri.
21. Səbzəliyev S.M. Mühasibat maliyyə hesabatı

İngilis dilində

1. Orucov V.C. Ways of improving accounting and financial reporting in budget organizations of Azerbaijan with the use of electronic accounting. Herald of Kyiv national universiti of trade and economics. Kyiv,2018.

Rus dilində

2. 1С:Предприятие 8.3-Руководство разработчика, Москва, 2013, л-754.
3. 1С:Предприятие 8.3-Руководство администратора, Москва, 2013, л-360.
4. 1С:Предприятие 8.3-Инструкция по получению программных лицензий, Москва, 2013, л-36
5. Клер Пит -Голая Правда о внедрении 1С-то что должен знать клиент, 2012, л-184

İnternet resursları

1. <http://www.maliyye.gov.az/>
2. www.ifrs.org
3. www.accountantsoft.narod.ru
4. www.myexcelworld.ucoz.com
5. <https://www.taxes.gov.az/az>
6. <http://library.unec.edu.az/2014-05-07-15-29-39/ui>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Pul vəsaitlərinin hərəkətinin təhlili üçün məlumat.....	23
Cədvəl 2: Kassa, 221-ci hesab.....	35
Cədvəl 3: Yolda olan pul köçürmələri, 222-ci hesab.....	40
Cədvəl 4: Pul vəsaitlərinin ekvivalentləri, 225-ci hesab.....	41
Cədvəl 5: V.V. Syroizhko tərəfindən xarici əməliyyatlar haqqında terminlərin tərifləri.....	46
Cədvəl 6: Bank hesablaşma hesabları, 223-ci hesab.....	47
Cədvəl 7: "Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat"-da pul vəsaitlərinin hərəkətinin fəaliyyət növünə görə təsrifi.....	53
Cədvəl 8: Cari aktiv və öhdəliklərdəki dəyişikliklərin tənzimlənməsi.....	55
Cədvəl 9: Əməliyyat fəaliyyətindən yaranmış pul vəsaitlərinin hərəkət.....	57
Cədvəl 10: Üç illik dolayı metodla pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabatının nümunəsi.....	58